

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- P. ZOEGE VON MANTEUFFEL: Pilte krahv Peeter Manteuffeli
(1768—1842) ja ta aja elust.
A. KAELAS: Andres Rennit.
- J. ROOS: Eesti Aleksandri-kooli lõpp-päevad 1905. a. revolutsioonis.
L. ANVELT: Andreas Kurrikoff Tüiril.
- A. SAARESTE: Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest.
FR. TUGLAS: Leida Kibuvits — Manglus Sepapoeg.
H. RAUDSEPP: Neli näidendit.
- K. ABEN: A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ läti keeles.
A. PALM: Kaks minevikuraamatut.
M. SORGSEPP: A. Sõõdor — Richelieu.
- E. PÄSS: Lauri Kettunen — Vermlannin suomalaisten uskomuksia,
taruja ja taikoja.
Eesti raamatute üldnimestik 1934. a. alates. 27. poogen.

N° 10

20. oktoober

1936

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1936 ASUTATUD 1906. XXX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRÜS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsikirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbrilise korrapärase ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülj 15 kr., veerand lehekülj 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 936 P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

OKTOOBER 1936

NR. 10

PILTE KRAHV PEETER MANTEUFFELI (1768—1842) JA TA AJA ELUST.

On alati raske pilte joonistada kellegi inimese iseloomust, keda pole tuntud isiklikult, kellest teatakse vaid pärimuslikku, mis loomupäraselt on aga subjektiivse värvinguga. Ja meil ongi siin tegu pärimustega ajast, mis ulatub kaugelt üle sajandi tagasi, kus elati oludes, mis erinevad täiesti tänapäeva kultuuritasemest. Valitses alles pärisorjus, aadlile kuulus täitsa eriline asend, ta hoidis end kodanlikest olluseist rangelt kõrvale. Väliselt märgiti seda ainult prantsuse suhtluskeelega, mida tarvitas aadel omavahel, kuna kodanlikud ollused rääkisid saksa keelt. Veel nende ridade kirjutaja nooruspäevil ei leidunud ühtki suuremat seltskondlikku koosviibimist Tallinnas, kus poleks räägitud prantsuse keelt vähemalt üheski rühmas, olgu küll et kõnelejad kõik olid ehtsad balti-sakslased. Alles algav venestusajastu tõi kaasa kombe, et mindi täielikult üle saksakeelsele keskustelule.

Käesolevas kirjutises puudutatud aja „parunite“ hulgas leidis vaid väheseid, kes olid „studeerinud“, palju aga neid, kes polnud üldse külastanud ühtki avalikku kooli, vaid olid saanud ainult koduõpetajate juures kodust õpetust. Elu oli erakorraliselt seltskondlik: nähti üksteist ikka jälle, ja kui viibiti maa-päeva või jaanilaada puhul linnas, siis elati aadlilinnas, Toompeal. Aadlidaamid käisid jala ainult Toompea hoonete vahel. Oli toiminguid, siis sõideti omas tõllas. Daamid ei astunud ka kunagi „poodi“. Peatuti äri ukse ees, ja müüjad ruttasid välja, pärisid soove ja kandsid kaubad tänavale, kus nad laotasid need kas või saanivaibale. Eriti suur oli külalislahkus jõuluks. Toorkord oli jõulupuu alles tundmata — nii enesestmõistetav kui ta tundub meile nüüd, 150 aastat hiljem. Jõuluõhtut pühitseti balliga. Sageli tantsiti kolm päeva järgemööda või oli koguni

uusaastani iga päev ball. Üldse jäid külalised kauaks, tähtaegadeni, mis tunduvad meile praegu üsna uskumatud. Keegi daam tuli Ojasuu mõisa (Kose khk.) — tõllal oli ratas murdunud. Ta pidi jääma ainult seniks, kui viga on parandatud, jäi aga kohale kolmeks aastaks, ja kui ta siis lõppeks sõitis edasi, üteldi veel: „Mu Jumal! Ega Te meilt ometi lahkuda ei kavatse!“ Keegi kindraliproua, kes oli sugulane, tuli kõigi oma lastega Ojasuusse ja jäi sinna külla seitsmeks aastaks!

Noil ajal abielluti vara. 20-aastane peig, 15-aastane mõrsja — see polnud tookord mingi haruldus. Kas abielud olid väga õnnelikud, on iseküsimus. Naistele kuulus kõrge lugupeetavus, aga mehed sel sureva rokokoo ajastul ei pidanud midagi abielulisest truudusest. Nad elasid nii, nagu oleksid nad vabad. Ja keisrinna Katariina Suur, kes oli aadlile Venes eeskujuks, elas ju elu, mida ei pidurdanud vähimalgi määral moraaliseadused.

Krahvid *M a n t e u f f e l i d* *) põlvnevad Zoerge von Manteuffelite perekonna Liivimaa harust. Siia kuuluv maanõunik Gotthard Johann oli maanõunik Eestimaal, ajal, kus prints von Holstein-Beck oli Eestimaa kuberneriks. Igatahes oli ta tähtis mees, sest kubeneri eemalviibimisel kirjutas ta asemikuna alla ürikuile. Ta oli ka väga rikas, omas Ravila, Kabala, Pada, Kursi, Saaremõisa ja Zoegenhofi, viimane Riia juures. Ta asutas Kursi majoraadi ja reisis Viini, kus talle saksa rahvusest Rooma keiser a. 1759 annetas krahvitiitli teenete eest Eestimaa maanõunikuna, millise otsuse Vene valitsus tunnustas. Selle krahv Gotthard Johanni pojapoeg oligi krahv Peeter, kes on ühtlasi tuntud eesti autorina. Temagi oli rikas, omas Ravila, Kabala ja Pada.

Teda eristasid ebaharilikult pikk, tugev kogu ja määratu keheline jõud. Seejuures oli tal väga tuline, väheohjendatud temperament. Kord jõulupühil mängiti Ojasuus tantsupausis pimesikku. Krahv Peeter läks üliinnukaks, nii et hoolimata hoiatusist ta tormas kinnisilmi vastu ahju ja lõi endal hamba suust välja. Pärast vajalisi loputusi jätkas ta mängu ja jällegi

---

*) Seda perekonnanime tuleb kirjutada ühekordse *n*-ga, mitte *nn*-ga, nagu on seda tehtud seni eesti kirjanduseajalugudes ja teatmeteostes (vt. näit. Eesti Biograafiline Leksikon ja Eesti Entsüklopeedia), sest krahv Peeter Manteuffel kirjutas seda ise nõnda ja nii on tarvitatud sugukonnas tänini. Ainult ühes sugukonnaharus on kirjutatud nime teisiti (Mannteuffell), kuid seegi on sündinud pärast krahv Peeter Manteuffelit ja pole temaga seotud. Nimi ise on pikkade aegade jooksul kujunenud sõnast *M a n d ü v e l* ja tähendab teatavat lindu, mis oli ka sugukonna vapis. (Vanasaksa *M a n d ü v e l* = saksa *E i c h e l h ä h e r*, ka *N u s s h ä h e r* = eesti *ä h k*, *s i n i ä h k*, *m e t s n ä ä r*, *p a s k n ä ä r*.)

sellise tormakusega, et ta paiskas koduõpetaja maha. See kaotas meelemärguse, ja kestis terve tunni, enne kui vigastatu ärkas jälle teadvusele. Krahv Peeter, kes hoolimata oma tormakusest omas head, pehmet südant, oli ahastuses selle juhtumi üle, millega ta oli jälle hakkama saanud, ja kinkis otsemaid oma uue kaheraudse püssi koduõpetajale, et talle rõõmu valmistada.

Ta elas Ravilas, mis oli Ojasuu naaber mõis, ja jäi kaua valaliseks. Kui aadlineidised ei tahtnud temaga abielluda, siis oli sel oma eriline põhjus. Üsna noore mehe na oli ta tutvunud kellegi noore välismaalannaga, austerlannaga. See oli kellegi vabrikandi piltilus õde, kellesse armus noor krahv. Ta võttis ta endaga kaasa Ravilasse, kus ta juhtis perenaisena mõisa majapidamist. Nende intiimse armastuse tulemuseks oli kolm tütart. Krahv armastas neid kolme tüdrukut, nagu iganes armastab abieluline isa oma lapsi. Nad sirgusid suureks ja meeldisid kõikjal. Isa laskis neile osaks saada hoolikaima kasvatusena kasvatajannade ja õpetajannade abil. Teadmistelt ja seltskondlikult kasvatuselt ei andnud nad midagi järele aadlineidistele. Ja nad olid väga ilusad. Isa aga valvas valjult, et selgesti peetaks vahet nende ja aadli vahel, kuigi ta tütreid tohtisid vabalt läbi käia ümberkaudse aadli noorte neidudega. Neid ei kutsutud aga mitte „preili“ (Fräulein), nad olid ainult „mamsel“ (Mamsell). Nii on vist mõistetav, miks ükski aadlidaam ei tahtnud abielluda krahv Peetriga.

Isa oli määranud, et ta tütreid abielluvad tublide käsitöölisega, oli neid aga juhtinud haridusele ja lubanud neid liikuda ainult aadli hulgas, nii et jääb täitsa ebaselgeks, kust need „tublid käsitöölised“ pidid õige tulema. Tegelikult abiellusidki kõik kolm, jagu saades vaenust ja eelarvamusist, aadli ringkonnisse.

Krahv Peeter Manteuffel oli oma aja oivalisimaid mehi. Juba tookord maksis Goethe muide alles lausumata sõna: „Rumal naerab selle üle, mida ta ei mõista; tark mõtleb selle üle järele.“ Krahv Peeter polnud tosinainimesi. Tal oli lõpmata palju huviseid ja pidevalt uusi mõtteid. Ja ta ümbruskonnal oli alati põhjust temast kõnelda ja teda naerda. Ainult oma sugulaste Zoega von Manteuffelite juures Ojasuus leidis ta arusaamist. Needki olid täis kunstitunge: nad maalisid, nad komponeerisid, nad luuletasid, lühidalt, tegid kõike võimalikku, mida suur mass ei tee, mis tundub talle veider ja mille üle ta naerab.

Krahv Peeter oli tark ja tulvil mõtteist, aga tal puudusid vajalised kooliteadmised selleks, et arendada neid mõtteid tarviliku järjekindlusega. Ta oli hea südamega, helde ja abivalmis,

võis aga — nagu kõik energilised mehed — olla ka karm. Ja tujukas võis ta olla.

Tal olid oma „hommikutundmused“, — siis ei tohtinud teda häirida. Hommikulauas istus ta ikka valges hommikukuuces, kohvitass ees, piip käes ja põrnitses endamisi. Ta kuulas siis meeleldi pealt, kui teised rääkisid ja jutustasid. Kui aga kõnetati teda, tabas pahane pilk häirijat, ja vastus jäi võlgu.

Kui oli aga krahv hommikukuu seljast heitnud ja oma piibu tühjendanud, siis läks ta oma taimelavasid vaatama ja kõik pidid talle järgima, et imetella mõne haruldase taime liblet või pealt vaadata, kuidas ta ise kõvasti ähkides kühveldas mulda või kastis taimi.

Ka treis ta palju, hõoveldas, poleeris, ja terve rida teenreid pidi teostama ta leiutisi. Kuid kõik need tema leiutatud masinad ja riistad ei kõlvanud kuhugi, sest krahvil puudusid, nagu öeldud, teadmised füüsikas ja mehaanikas. Kõik oli aina mäng. Erilist tähelepanu osutas ta lendamisele. Seejuures ei mõtelnud ta lendamisele õhupallis, nagu selle oli leiutanud Montgolfier. Ei, ta mõtles lindude lendamisele ja tahtis ehitada masina, mis pidi lendama liikuvate tiibade abil, olles ise raskem õhust. Nii töötas ta oma teenritega aastaid lennumasina kallal — sada aastat enne lennuki leiutamist. Lõppeks oli ta nii kaugel, et masin valmis. Nüüd pidi järgnema katse. Naabrid ja paljud talurid kogunesid mõisahoonde ette, mille katusel hoiti masinat. Krahv astus masinasse, haaras tiibade pidemed pihku ja tallas pedaale. Ta ei lennanud aga kõrgusse, vaid kukkus aeda tükis oma aparaadiga. Kriimustatud ja marrastatud, muidu aga vigastamata, ajas ta enda jalule. Ta naerdi välja. Tahta lennata! Kas võib ja tohibki inimene üldse lennata? Kas ei tähenda see Jumala kiusamist?

Asi pidigi nii lõppema. Ja veel sada aastat hiljem naerdi, kuidas krahv Manteuffel oli tahtnud lennata.

Õhtupoolikuti olid krahvil hoopis teised meeoleolud kui hommikupoolikuti. Siis võis ta olla lõbus, pühendus noorsoole, sooritas pikki jalutuskäike oma tütardega või laskis hobused ette rakendada ja sõitis koos tütardega külla.

Olid tal külalised või külastas ta ise teisi koos oma tütardega, siis valvas ta tüdrukuid alaliselt. Ükski sõna, ükski pilk ei jäänud ta eest varjule. Et tema seisuslikkude eelarvamuste järgi ta tütarde meestena võisid arvesse tulla vaid „tublid käsitöölised“, siis nägi ta igas parunis, keda näis vaimustavat mõne ta tütre ilu, oma lapse tulevast võrgutajat ja võttis tarvitusele tõrjevahendeid.

Ojasuu mõisa noorim poeg armus krahvi vanimasse tütrusse. Peig oli idealist ning unistaja ja tookord 20-aastane. Neidis oli alles 16-aastane, kuigi tal oli juba seljataga üks kihlus. See oli muidugi olnud keegi aadlik, kuid isa oli neile kindlaks määranud nelja-aastase prooviaja. Selle aja jooksul ei tohtinud armastajad teineteist näha. Kirjadest ei olnud niikuinii juttu. Veel nende ridade kirjutaja noorpõlves oleks olnud otse võimata, kui keegi noorem isand oleks olnud nii „jultunud“ ja kirjutanud kellelegi noorele daamile. Peigmees aga oli a s t a hiljem kihlunud kellegi teisega. Nüüd oli neidis 16-aastasena jälle mõrsja. Peigmehe isa aga oli käte ja jalgadega selle oma ürgaadliku poja abiellumise vastu mõne „mamsliga“. Ka mõrsja isa asus samal seisukohal: lõppeks sõlmiti suure palumise peale lepe: kolmeks aastaks absoluutne lahutus. Kui nad siis veel tahavad kuuluda teineteisele, siis pidi see ka nii olema. Kolmeaastaseks lahutuseks olid armastajad aga alles liiga noored. Peigmees oli üliõpilane Tartus, kohtas tihti veetlevaid noori tüdrukuid, ja pruut oli alles väga noor ja ei kuulnud midagi oma peigmehest, küll aga sageli halvutavaid sõnu oma abielukavatsuse kohta. Veidi aega enne kolme aasta möödumist armus peigmees sellesse, kellest sai hiljem ta naine. Ometi ei tahtnud ta sõna murda, vaid pidada. Siis kirjutas talle neidis, ta andvat talle ta sõna tagasi, ja kihlus ise teisega, kes paraku oli jällegi aadlik ja nimelt mees, kes kõige teravamalt oli hukka mõistnud fakti, et aadlik võiks kosida mõne „mamsli“.

Kui nüüd krahv Manteuffeli tütreid kõik kolm olid abiellunud ja vananev krahv elas üksinda Ravilas, siis abiellus ta ometi veel hilistes aastates ja sellest abielust väga palju noorema naisega võrsusid poeg ja tütar. Poja (ning mõisade pärija) tappis Pariisi hotellis röövmõrvar, ja nii kandusid mõisad tütrele, kes hiljem abiellus krahv Kotzebue'ga.

Krahv Peeter Manteuffel oli teatavasti kahe eestikeelse teose „Aiavite peergo valgussel“ (1838) ja „Villem Navi ello-pävad“ (1839) autor ja tema nime ei unusta eesti rahvas kunagi. Usun neil lehekülgedel olevat andnud pildi ta olemusest. Aluseks olid mulle minu vanaisa, sellesama mehe mitteavaldatud märkmed, keda nii hästi tunti Ravilas ja kes oli kolm aastat kihlatud krahv Peetri tütreaga. Kui mu vanavanemaile sündis 10. poeg, minu isa, siis palus mu vanaisa vana krahvi Peetri ristiisaks, millega mu isale anti ristinimeks Peeter, mille ta minu ristimisel laskis edasi anda minule, oma vanimale pojale.

Peeter Zoega von Manteuffel.

ANDRES RENNIT.

Möödunud kuul suri Viljandis vanema põlve luuletajaid ja ajakirjanikke Andres Rennit. Möödunud sajandi viimasel veerandil oli Rennit viljakamaid luuletajaid ilutsevate isamaaulikute suurearvulises peres. Ta lihtsad isamaa-, armastus- ja looduslaulud ei paistnud küll millegagi eriti silma, kuid igatahes ei olnud nad ka madalamal selleaegsest omailme-vaesest luuletasemest. Mõned Renniti laulud kujunesid aga peaaegu rahvalauludeks, esijoones muidugi ta südamlük „Kodukodus“. „Mu meelen kuldne kodukodus...“ kõlab veel praegugi õige sageli rahvasuus. Ka on ta leidnud tee peaaegu kõikidesse luulevalimikkudesse. Üldiselt aga Renniti luule, välja arvatud mõned viimaseil aastail loodud salmikud, ei paku tänapäevale siiski enam kuigi palju, nagu valdav enamus temaaegsete laulikute värsiseptsusist. Kirjandus- ja kultuuriajalooliselt Renniti tagasihoidlik nimi omab siiski märkimist vajava koha pärast ta pika ja töörohke elutee lõpule jõudmist.

*

Andres Rennit sündis 5. novembril 1860. a. Viljandimaal Kuresaare (Kuresaare) ¹⁾ kroonuvallas, Vaigu renditalu pidajate teise lapsena. Üldse oli ta vanemal seitse last. Isa Jaan ja ema Anu (end. Roosior) ²⁾ olid oma aja kohta üsna ärksad ja võrdlemisi haritud inimesed. Ka kogu selleaegne Tarvastu ümbruskond oli arenenumaid paiku Eestis, kus võeti elavalt osa rahvuslikest üritusist ja loeti hoolega Jannseni ning Jakobsoni ajalehti. A. Rennit ise jutustab, et ta vanemad tellinud ja lugenud „Pärnu Postimeest“ ning hiljem „Eesti Postimeest“. Lehed hoitud peale lugemist korralikult alal. Ostetud ka raamatuid ja toodud neid lugeda Tarvastu köstri H. Wühneri asutatud kihelkonna raamatukogust. Talle meeldinud eriti luuletused. J. V. Jannseni „Eesti laulik“ ja A. Reinwaldi „Viljandi laulikud“ olnud tal sõna-sõnalt peas ³⁾.

Alghariduse Rennit sai Kuresaare vallakoolis oma onu Adu Renniti juures, kes seal koolmeistriks oli. Onu olnud väikese Andrese peale uhke ja kinnitanud korduvalt, et teeb tema sama

---

1) Kuresaare kroonuvald liideti hiljem Tarvastu vallaga.

2) Eesti avalikud tegelased, lk. 274; A. Renniti tütre, pr. E. Kõrvne kiri allakirjutatule 18. sept. 1936.

3) A. Renniti intervjuud „Oma Maas“ nr. 129, 5. nov. 1925 ja „Kajas“ nr. 258, 4. nov. 1930; ta surma tõttu poolelijäänud memuaarid „Kuida ma kord ühe pedagoogi ja tulevase ajakirjaniku üles leidsin“, lk. 1. Käsikiri EK1A-s.

targaks, nagu ta on ise⁴). Andres Rennit mäletab, kuis Wühner käinud kooli revideerimas ja öelnud, et kõige targem koolilaps üle kihelkonna olla väike Andres⁵).

Edasiõppimist takistas aga nõrk tervis, eriti alalised peavalud⁶). Nõrga tervise tõttu vabanes ta ka kaitseväeteenistusest: 10. nov. 1881. a. lükatakse nõrga arenemise pärast ta kaitseväge kutsumine aastaks ajaks edasi, järgmise aasta 6. nov. tunnustatakse ta aga üldse kaitseväge kõlbmatuks⁷). Ka hiljem on ta tervis aeg-ajalt jätnud soovida⁸), kuid äärmiselt korraliku ja karske eluviisi tõttu elas ta siiski üle 75 a. vanaks.

Umbes paarikümneaastase noormehena siirdus Andres Rennit isatalust, kus tal hulga õdede-vendade tõttu „kippus kitsaks jääma“, ühe kaugel jõuka sugulase kutsel Pärnu⁹). Millal see just toimus, selle kohta puuduvad igasugused andmed. Ta järelejäädud sugulased mäletavad ainult, et Pärnu läinud ta enne kaitseväeteenistuskomisjoni minekut. Pärnus pidanud ta lihtsalt järele vaatama, kas tal on võimalik midagi „peale hakata“. Samuti puuduvad igasugused andmed selle kohta, kas tal oli Pärnus tegelikult võimalik midagi „peale hakata“, kas ta leidis seal üldse mingit tööd. Teatakse ainult, et talle ei olnud seal meeldinud ja siis vanem vend toonud ta hiljem tagasi koju. Ta mälestustest kuuleme aga, et Pärnust ei siirdunud ta mitte isakodusse, vaid Viljandi¹⁰). Aga võib-olla elas Rennit Pärnus koguni kahel korral, nii et esimesel korral tuli ta tagasi isakodusse, teisel korral siirdus aga Viljandi? Ta esmakordse Pärnusse mineku ja sealt Viljandi siirdumise vahe on igatahes umbes viis aastat.

Oma mälestustes Andres Rennit kirjutab, et kodukoha ärksast ümbrusest Pärnu siirdununa sattunud ta „õige nürimeelsuse ja pimeduse nurka, kus vaimuelust mingit märkigi leida ei olnud“, seepärast tundnud end õige üksindase ja mahajäetuna. Siis tärkas tal meelde, et Pärnus pidid asuma oma teostega tuttavaks saanud naiskirjanik Lilli S u b u r g ja tema tütarlastekool. Neid hakkas siis Andres Rennit ühel pühapäeval otsima, kõndides kogu kesklinna läbi ja küsides igalt intelligentsemalt vastutuliolt, kuid vastuseks oli ikka vaid „keine Ahnung!“ Järgmisel

4) Sakala nr. 101, 4. sept. 1936.

5) Ülaltsiteeritud intervjuud „Oma Maas“ ja „Kajas“.

6) Sealsamas.

7) Viljandi Kreisi Sõjaväekohustuse-komisjoni atest. nr. 572, 10. nov. 1881. a. ja atest. nr. 422, 6. nov. 1882. a. EKIA.

8) A. Renniti abikaasa ja tütre suusõnaline teade allakirjutanule.

9) Kuida ma kord ..., lk. 1. EKIA.

10) E. Kõrvne kiri allakirjutanule 18. sept. 1936; Kuida ma kord ..., lk. 10. EKIA.

pühapäeval võttis ta põhjaliku otsimise ette linna äärtes ja siis leidiski ühe töölisnaise juhatusel Lilli Suburgi ning ta kooli agulist, ehituseloleva juudi kiriku lähedalt Laatsareti uulitsast. Suburgiga sobis tal kohe tutvus, samuti ka viimase kasutütre Anna W i e g a n d i g a. Hiljem külastas ta sageli Suburgi perekonda. Ka Suburg kaebas Pärnu vaimuelu tuimuse üle ja ta kool aina kiritses. Siis soovitas Rennit tal kolida palju ärksamasse Viljandisse, millest Suburg kinni haaraski ja 1885. a. sügisel asus Viljandi¹¹⁾. Aasta hiljem kolis ka Rennit Viljandisse, et oma haridust täiendada, arvatavasti aga ka sellepärast, et mitte kaugel olla Lilli Suburgi ja ta kasutütre sõbralikust perekonnast. Korteri sai Rennit Suburgi koolimajja, kus ta elas 1886. a. augustist kuni 1890. a. juulini¹²⁾, täiendades end Suburgi juhatusel kogu aja iseõppimise teel.

Ka siin puuduvad igasugused andmed selle kohta, millega Rennit peale Viljandisse siirdumist umbes kahe aasta jooksul tegeles või millest elatus.

1887. a. sai Lilli Suburg viimaks mitmekordsete palvete peale loa asutada esimest eesti naisteajakirja „Lindat“¹³⁾, mille esimene number ilmus veel samal aastal. Järgmise aasta oktoobris kutsus Suburg Renniti „Linda“ juurde, kus ta töötas ladujana, trükkijana ning raamatuköitjana kuni juulini 1890¹⁴⁾, tehes tõenäoliselt ka mitmesugust toimetustööd, vähemalt korrektuuri¹⁵⁾. Ise ta kirjutab oma mälestustes, et ta rippunud „Linda“ küljes kõige hingega. Ka ilmus „Lindas“ Rennitilt mõnesugust kaastööd varjunimedele all.

Alates C. R. Jakobsoni surmast (1882), valitses Viljandi vaimses elus tagasimine. Et Rennit ei joonud ega käinud tantsupidudel, siis puutus ta väga vähe inimestega kokku. Sellal ta tutvus ka Juhan L i i v i g a, kes a. 1887—1889 töötas „Sakala“ toimetuses. Et aga nende peremehed — Lilli Suburg ja Jüri Peet — olid omavahel opositsioonis, siis oli ka neil piinlik teineteist külastada, kuigi nad — vähemalt Rennit — seda soovisid,

---

11) Vt. ka Lilli Suburgi kasutütre pr. A. Lammas'e (end. A. Wiegand) dateerimata kiri Andres Rennitile. EK1A.

12) Lilli Suburgi atestaat 18. juulist 1890. a.: „Härra A. Rennit on ennast nende kolme aasta ja 11 kuu sees, mis ta minu majas elanud on, Augustist 1886-st kuni Julini 1890-damani, kui üks kõigest puhtamate elukombetega ja ausameeleline mees ülespidanud...“ EK1A.

13) Kuida ma kord... , lk. 14—16. EK1A.

14) Lilli Suburgi eeltsiteeritud atestaat 18. juul. 1890. EK1A.

15) Lilli Suburgi kirjad Andres Rennitile EK1A-s; E. Kõrvne kiri allakirjutatule 18. sept. 1936.

olid nad ju mõlemad üksiklased. Ainus kokkusaamiskoht oli neil siis vahel suvehommikuil Uueveski teel jalutades ¹⁶⁾.

1891. a. näeme Andres Rennitit „Sakala“ toimetuses koos varakult surnud luuletaja Karl K r i m m i g a ¹⁷⁾. Järgmisel aastal on ta aga juba Tartus „Oleviku“ trükikojas trükiladumist õppimas. Seal puutus ta jälle kokku Juhan Liiviga, kes töötas „Oleviku“ toimetuses, ning tutvus A. Grenzsteini, H. Prantsu, P. Jakobsoni, E. Brunbergi jt. kirjameestega ¹⁸⁾ — polnud ju sellal ka trükikoda ja toimetus teineteisest nii eraldatud kui praegu. Sõbralik ja usaldav vahekorral näib tal olevat kujunenud ka A. Grenzsteiniga, kes näit. järgmisel aastal usaldab talle Viljandisse kirjutada oma salajastest kavatsustest osta ära „Sakala“ ¹⁹⁾. 1893. a. tuleb Rennit tagasi Viljandisse ja avab Posti tän. nr. 10 raamatu- ja kirjutusmaterjalikaupluse, kus leiab aset ka „Oleviku“ abikontor ²⁰⁾.

Jõudnud kindlamale majanduslikule alusele, Andres Rennit abiellus 1896. a. Anna Z e i g e r i g a, kes sündinud 16. sept. 1865. a. Kambja kirikumõisas õp. Hasselbladt'i aidamehe tütreana ning üles kasvanud Tartus, kus sai ka alghariduse ²¹⁾.

Järgmisel aastal Rennit omandas lisaks raamatukauplusele veel väikese trükikoja, mida järjekindlalt täiendas. Hiljem trükiti seal isegi üsna suurt „Kodumaad“ ja „Sakalat“ ning rida raamatuid ²²⁾. Paar aastat hiljem Rennit kolis oma trükikoja ja raamatukauplusega Lossi uulitsasse Colongue'i majja, mille ümberhituse ajal lühemat aega viibis Lossi uul. Sonnemanni majas ja turu ääres Ormissoni ning ka Koppel'i majas. Maailmasõja algaastail, mil elutingimused läksid raskemaks, kolis ta trükikojaga Tartu uulitsasse Moseri majja. Trükikoja täienedes ja kasvades likvideeris Rennit aegamööda raamatukaupluse. Asudes turu ääres Ormissoni ja Koppel'i majades tal igatahes raamatukauplust enam ei olnud ²³⁾.

16) A. Renniti kiri Fr. Tuglasele, mustand EK1A-s; vt. ka Fr. Tuglas, Juhan Liiv lk. 97—100.

17) Sakala 5. nov. 1925.

18) A. Renniti anonüümsed mälestused „Tallinna Teatajas“ nr. 152, 1914. a.; Fr. Tuglas, Juhan Liiv.

19) A. Grenzsteini kiri A. Rennitile 15. sept. 1893. a., EK1A; vt. ka A. Renniti mälestusi „Sakalas“ nr. 38, 23. märtsil 1928. a.

20) A. Renniti rmtu- ja kirjutusmaterjalikaupluse reklaamleht 1893. a. EK1A.

21) A. Renniti kiri 12. sept. 1927. a. „E. av. tegelaste“ arhiiv. EK1A.

22) Liivimaa kindralkuberneriga luba väikese käsipressi sisseseadmiseks 23. detsembril 1897. a. nr. 9405, EK1A; ülaltsiteeritud intervjuu „Oma Maas“; trükikojade tööraamatud, EK1A.

23) E. Kõrvne kiri allakirjutatule 18. sept. 1936.

1917. a. sügisel A. Rennit jäi ilma trükikojast ja raamatu-kauplusest ebaausalt toimiva sõbra läbi, nii et ta sattus majanduslikult väga raskesse seisundisse²⁴). See mõjus tasse niivõrd masedavalt, et kogu ta viimaseaegses luuleski esineb peamiselt ebaausa sõbra motiiv. Järgmisel aastal, mil hakkas ilmuma „Maaliit“, õnnestus Rennitil avada Viljandisse selle abitalitus, mille ta hiljem laiendas üldiseks ajalehekontoriks ja „Kaja“ abitalituseks, võttes veel enda peale ka seemnemüügi. Ajalehekontorit, mis asus Tartu tänaval, pidas ta, osalt poja kaasabil, kõbusa vanamehena kuni 1931. a. jõuludeni. Sageli võis teda näha veel kesköö ajal jaamas rongi ootamas, et sealt ajalehti linna tassida ja neid lugejaile kätte jagada²⁵). Viimaseil aastail elatus ta Kultuurkapitali väikesest pensionist, 30 kr. kuus.

Viljandis Rennit võttis elavalt osa ka seltskondlikust tegevusest, olles peale muu kauemat aega karskusseltsi „Vabadus“ laekahoidja. Päris täiskarske ei ole ta aga kunagi olnud, vaid parajuslane²⁶), nagu paljudki tolleaegsed karskustegelased. Seltskondliku tegevuse alal mäletatakse Rennitit Viljandis ja selle lähemas ümbruses ladusa kõnemehehena. Ka ta järelejäädud paberite hulgas leidub rohkesti peetud kõnede ülestähendusi.

Teda tunti üldiselt tagasihoidliku ja vähenõudliku inimesena, kes kuski ei tahtnud esile tükkida. Ta sõbrad ja tuttavad pidasid teda õrna- ja kaunihingeliseks ilutsejaks²⁷).

Augusti algul 1936. a. jäi A. Rennit põiehaiguse tõttu voodisse ja kuu hiljem, 3. septembril kell 21.15 ta suri Viljandi haiglas. Teda jäid leinama lesk ja kaks täiskasvanud last. 6. sept. maeti A. Rennit austusavalduste saatel Viljandi linnakoguduse kalmistule.

*

Haridus- ja kirjandushuvilises isakodus Andres Rennit tutvus juba poisikesena J. V. J a n n s e n i ja A. R e i n w a l d i luulega. Nende laulikud õppis ta sõna-sõnalt pähe ja hakkas siis ka ise tegema katseid riimimisega²⁸). Kui ta sai paarikümneaastaseks, nägid ta värsid juba trükimusta. Nimelt ilmusid Renniti

---

24) A. Renniti abikaasalt saadud suusõnaline teade; vt. ka ülaltsit. intervjuu „Oma Maas“.

25) Vt. ka „Oma Maa“ nr. 129, 5. nov. 1925.

26) A. Renniti abikaasa suusõnaline teade allakirjutanule; A. Renniti kõne konspekt „Kuida ma viina maha jätsin“. EKIA.

27) Vt. ka F. K.[ooli] „Oma Maas“ nr. 127, 4. nov. 1930; J. T.[omp?] „Vabas Maas“ nr. 260, 4. nov. 1935; „Kaja“ nr. 231, 7. nov. 1920.

28) A. Renniti intervjuu „Oma Maas“ nr. 129, 5. nov. 1925.

esimesed luuletused C. R. Jakobsoni toimetatud „Sakalas“ 1880. a. sügisel ²⁹⁾.

Renniti esimene iseseisev luulekogu „Sakala ööpik“ ilmus a. 1883 ³⁰⁾. Selles on ilmselt märgata ärkusaegse isamaa- ja armastusluule eeskujud, nagu üldse selleaegsete rohkearvuliste luuleseppade juures. Avaluuletuses „Annetuseks“ Rennit lausub tagasihoidlikult:

Tema hää! on alles nõder,
Ja nii vilets, segane;
Tema keel on väga kidur,
Ei ta kosta kaugele!
... Parem' ta ep võinud lauda,
Ta on alles — alguskeel!

Selles avaluuletuses on paljugi tõtt Renniti lihtsate salmikute kohta, mis kohati oma „lihtsuses“ lähenevad isegi vemmalvärsi-likkusele.

Umbes veerandi „Sakala ööpiku“ ruumist võtavad enda alla isamaalaulud, milles ilutsevalt ülistatakse eesti keelt, eestlast ja isamaad:

Siin kenaste õitsevad lilled ja puud,
Ja kauniste laulavad lindude suud;
Siin jooksevad jõed ja allikad ka,
Siin rahvas on lõbus ning lahke ja hää!

Ilutsemise sekka kostab ka julgustavaid ja õhutavaid toone, nähtavasti C. R. Jakobsoni mõjustusel, kelle mälestusele on pühendatud ka „Sakala ööpik“. C. R. Jakobsoni austas ju Rennit ka otse jumaldamiseni, nii et viimase surmasõnum mõjus tasse väga masendavalt, inspireerides pikema ülistusluuletuse „„Sakala“ toimetaja C. R. Jakobson'i surma sõnumid kuuldes 7. Paastukuu päeval 1882“ ³¹⁾.

„Sakala ööpiku“ lõpust leiame ka veel rea lühemaid salmi- kuid, kus „Sakalale“ hüütakse „ela, kasva, õitse!“, „Tallinna Sõbr- rale“, „Ristirahva Pühapäeva Lehele“ ja „Kündjale“ soovitakse aga kadu.

---

29) A. Renniti ülaltsiteeritud intervjuu „Oma Maas“. — Nähta- vasti nad on ilmunud mingisuguse varjunime all, sest 1880. a. „Sakalas“ ei leidu ühtegi A. Renniti nime, initsiaale ega ta tavalisi pseudonüüme (Julie, A. Rahuleid) kandvat luuletust.

30) Sakala ööpik. Luuletanud ja väljaannud A. Rennit. Viljandis. Trükitud F. Feldt'i kirjade ja kuluga. 1883. — Sisaldab 63 luuletust 44 leheküljel. Hind 15 kop.

31) Sakala ööpik, lk. 8—10; A. Renniti abikaasa suusõnaline teade allakirjutatule; A. Renniti mälestusi „Oma Maas“ nr. 115, 3. okt. 1931 ja „Sakalas“ nr. 38, 23. märtsil 1928.

Üle veerandi kogust võtab enda alla armastusluule, kus külluses esineb selleaegseid võrdlusi „laulev lind“, „lillekene“ jt. ning platoonilist ülistust. Neis armastuslauludes aga, kus Rennit pihib oma pettumusi teise „rinna na'ale“ läinud neiust, paistab ta olevat kõige isikupärasem ja otsekohesem. Pettumus armastuses viib Renniti korduvalt koguni surmamõttele, näit. lk. 16:

... Oh surm nüüd tule pea
Ja päästa ära mind;
Sa üksi m'ule hea,
Ma nuttes ootan sind!

Muidugi ei või „Sakala ööpik“ selleaegse „kombe“ kohaselt olla ka ilma rohkete mõttesalmikuteta, milles käsitellakse eksimist, tõe ja valet, seadust ja headust jne.

Renniti järelejäänud paberite hulgas EKIA-s leidub käsikiri „Sakala ööpik. Teine kevade“, mis sisaldab luuletusi aastast 1883—1888. See käsikiri on jäänud aga ilmumata. Samuti leidub ta paberite hulgas köidetud luulekogu „Närtsinud lillekimp. Mälestused Viljandi varemadel“, mille esimene osa on trükitud kullaga üksikuile lehtedele, teine osa aga käsikirjaline. Selles kogus on luuletusi peamiselt aastast 1888—1890 ja üksikuid ka hilisemast ajast.

Valdav osa nende kogude paremaid lauludest on avaldatud Renniti teises, 1894. a. ilmunud luulekogus „Nurmelt ja niidult“³²⁾. Üldiselt kogus „Nurmelt ja niidult“ ilutsetakse vähem isamaa kulul. Suure osa kogust võtab enda alla jällegi armastusluule, kus endine platooniline ilutsemine on muutunud kaine-maks ja pettumusi ei võeta enam nii traagiliselt.

Uuena esinevad selles kogus rohkearvulised usulis-filosoofilised targutlused, võttes ligi kolmandiku luuletuste arvust enda alla. Seal pöördutakse juba sageli Kõrge Isa poole, kes esimeses kogus täiesti puudus. „Nurmelt ja niidult“ näibki tähistavat Renniti siirdumist usulistele teemadele. Ta hilisemais luuletustes kordub igatahes usuline motiiv üsna sageli.

See kogu sisaldab ka A. Renniti silmapaistvama luuletuse „Kallis kotus...“³³⁾, mis ainsana loodud Tarvastu keelemurdes.

32) Nurmelt ja niidult. Luuletanud A. Rennit. Viljandis, A. Renniti raamatukaupluse kuluga. 1894. A. Grenzsteini trükk Jurjevis. — Sisaldab 66 luuletust 90 leheküljel. Hind 25 kop.

33) A. Renniti abikaasa suusõnalisel teatel olla luuletuses esinev Aino pärastine kuulus laulja Aino Tamm, kellega Rennitil kestis sõbralik vahekord kuni surmani. Ka oli Rennit pärast Viljandis üle veerandsaja aasta Aino Tamme kontsertide „imprensaarioks“. Vt. „Impressario“ mustand EKIA-s ja ka Joh. Kaup'i kirjutist „Uues Eestis“ nr. 48, 4. nov. 1935.

„Mu meelen kuldne kodukotus...“ on oma intiimse soojusega täiel määral nauditav veel tänapäevalgi.

Peale kahe nimetatud luulekogu on Rennitilt ilmunud luuletusi mitmetes ajalehtedes ja ajakirjades ning rohkesti jäänud järele käsikirjalisi avaldamata värsse. 1920. a. või võib-olla veel varemgi näib tal juba olevat tekkinud kavatsus trükki toimetada kolmandat luulekogu „Õhtulaulude“ nime all³⁴⁾. Viis aastat hiljem aga kahtleb ta, kas nüüd veel tahetakse lugeda vanamoealist kirjanikku³⁵⁾. Veel viis aastat hiljem kirjutab aga Rennit: „Kui vahest juhtub, et armas päike pilvede vahelt oma lahkete nägu näitab ja elustavaid kiiri mu üle heidab, siis, nagu uueste ärkades haaran veel roostetanud sule ja ruttan mõneks pilguks mu noorepõlve armsale aasale — kirjanduse väljale, — ning katsumu mu „Õhtulaulude“ kogule mõne täiendava reakese juure lisada“³⁶⁾. Mõödub veel viis aastat ja siis on „Õhtulaulude“ käsikiri lõplikult valmis ning autor saadab ta arglikult Friedebert Tuglasele näha: kui viimane leiab käsikirja avaldamisväärilise, siis ta püüaks seda avaldada³⁷⁾.

„Õhtulauludes“³⁸⁾ Rennit jääb vormilt endist viisi vähenõudlikult lihtsaks, langemata siiski kohatises saamatuses vemmälvärstitama, nagu esikkogus. Ta näib üldse pearõhu asetavat sisule. Sisuline külg on aga teinud läbi täielise muutuse: armastus- ja isamaaluule asemele on astunud peamiselt kurtmised halbade sõprade pärast. Neist värssidest nähtub, kui raskelt on Rennitisse mõjunud trükikoja kaotus sõprade liigse usalduse tagajärjel. Ta raevutseb:

Ma olen usaldanud inimesi,
Kuid seda kasutand on kaabakad...

ja lausub, et suudaks anda andeks, kui tuleb jultunud röövel, aga kui raskel ajal astub abiks seltskonnategelane ja pärast teeb „puhta töö“, siis paisub südames soov, et kuritöö kannul käiksid karistused kolmel-neljal põlvel.

Ta elutee lõppkokkuvõtteks on nähtavasti mõeldud südamlük „Luigelaul“³⁹⁾, mis on ta viimaseaegseist luuletustest meeldivamaid:

34) Kaja nr. 231, 7. nov. 1920.

35) A. Renniti intervjuu „Oma Maas“ nr. 129, 5. nov. 1925.

36) A. Renniti kiri 14. veebr. 1930. „E. av. teg.“ arhiiv. EKIA.

37) A. Renniti kirja mustand 18. sept. 1935. EKIA.

38) Käsikiri Fr. Tuglase eraarhiivis; mustandkäsikiri A. Renniti tütre, pr. E. Kõrvne käes.

39) Loodud 29. sept. 1925. a., nagu nähtub ühest järelejäänud mustandkäsikirjast (vt. A. Renniti kirjakogu EKIA-s), mil omaste suusõna-

... Keha väsind, puhkusele nõuab,
Ränk ja raske oli päevatöö.
Ränk ja raske päeva algelt,
Alaliselt vihm ja torm ja rahe,
Alaliselt higi tilkus palgelt,
Päiksepaistet oli vähe, vähe.
Vähe kallist kannelt kaisutada
Eluvõitlus mulle võimaldas,
Sellep' jäigi palju häälimata,
Mis mu hinges hellalt ilutses...

A. Rennit tegi katset ka näitekirjanduse alal. Ta algupärane kolmevaatuseline naljamäng „Kisa järele kihlus“⁴⁰⁾, mis autori enda tõendust mööda peab olema tõefaktidel põhjenev lugu Viljandist⁴¹⁾, näib olevat loodud saksa labasevõitu rahvatükkide eeskujul. Miljöögi tundub natuke saksapärane. Ainult nurgaadvokaadi palvekirja vigane vene keel ja kohanimed näitavad, et sündmustik toimub ikkagi Viljandis.

Peale algupärase „Kisa järele kihlus“ on Andres Rennitilt ilmunud veel tõlgituna ja ümbertöötatuna kolm naljamängu: 1895. a. saksakeelse jutu aineil „Museumi hoidja“⁴²⁾, 1902. a. F. Thiem e jutu järgi „Mis pärast surma sündis“⁴³⁾ ja 1910. a.

liste teadete järgi Rennit olnud raskemalt haige. Ilmunud esmakordselt 1930. a. Aug. Jänese toimetatud „Kevadepühade albumis“ ja peale autori surma „Sakalas“ (nr. 101, 4. sept. 1936) ning „Päevalehes“ (nr. 242, 7. sept. 1936). „Sakalas“ ja „Päevalehes“ oli aga eksikombel märgitud, nagu oleks Rennit „Luigelaulu“ loonud paar päeva enne surma.

40) Kisa järele kihlus. Naljamäng kolmes vaatuses. A. R. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. H. Avikson'i trükk, Viljandis. — Teksti 39 lk. Hind 35 kop.

„E. av. tegelaste“ ja ajaleheartiklite järgi peaks selle ilmumisaastaks olema 1913, mis aga ei näi olevat õige, sest raamat kannab sõjatsensuuri loomärkust (Dozv. vojenn. tsenz. Fellin 27. marta s. g.). 1913. a. aga sõjatsensuuri veel ei olnud.

41) A. Renniti kiri 14. veebr. 1930. „E. av. teg.“ arhiiv.

42) Museumi hoidja. Naljamäng kolmes vaatuses, saksakeelse jutu ainetel näitelavale toimetanud A. Rennit. Viljandis. Trükitud A. Peet'i kirjade ja kuluga 1895. — „E. av. teg.“ ja ajaleheartiklites on märgitud ilmumisaastana eksikombel 1912.

Teine trükk — Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. A. Renniti trükk Viljandis 1912.

43) Mis pärast surma sündis. Naljamäng kolmes vaatuses, F. Thiem e jutu järele näitelavale toimetanud A. Rennit. Viljandis, A. Rennit'i trükk ja kirjastus. — Ilmunud kas 1902. või 1903. a., sest raamat kannab Tartu tsensuri luba 12. dets. 1902. a. „E. av. tegelastes“ ja paljudes ajaleheartiklites on eksikombel ilmumisaastaks märgitud 1912.

Teine trükk: A. Rennit'i trükk ja kirjastus Viljandis. — Ilmumisaasta teadmata.

Kolmas trükk: Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. E. Ringi trükk, Viljandis 1912.

H. Stoklasseri järgi „Abivaimud“⁴⁴). Needki on laialivalguvad ja lamedavõitu saksa naljatükid, milliseid meil aga omal ajal üsna rohkesti mängiti. Peale trükitute on Andres Rennitist järele jäänud veel rida käsikirjalisi näidendeid, mida samuti omal ajal on mängitud: eestistatud ühevaatuseline näidend „Armutselts“; arvatavasti algupärane naljamäng ühes vaatuses „Kumbgi ei taha“; J. Kunderi jutu järgi näitelavale toimetatud kolmevaatuseline naljamäng „Vorst“; aineil näitelavale toimetatud ühevaatuseline „Jõulu ime“; „naljakas näitemäng“ „Öökäija kimbatus“ ühes vaatuses ja „historialik näitemäng“ „Juudahõbe“ kahes vaatuses; arvatavasti kuulub Rennitile ka ühevaatuseline nali „Mul ei ole aega“⁴⁵).

Kui aga arvestada meie nii algupäraste kui ka tõlgitud näidendite taset sajandite vahetusel, mil mitte ainult maal ja provintsilavadel, vaid ka Tartus ja Tallinnas võimutses saksa lame naljamäng või „lauleldus“, siis paistavad Renniti näendid igitahes seisvat täiesti keskmisel tasemel või oma ladusa väljendumisviisiga kohati tõusvat koguni esirinda. Ja selle omaaegse mõõdupuuga peamegi ju mõõtma Rennitit kui oma aja last.

Ajalehtedes ja ajakirjades laialipillatult on Rennitilt ilmunud ka rida jutustusi, eriti ta nooremas eas. Kaks pikemat jutustust on sellest ajast säilinud ka käsikirjas, nimelt uudisjutt lähemast minevikust „Kaks kasulast“ ja jutustus „Pilguke tütarlaste koolimajasse“⁴⁶). Neis võib panna tähele päris rahvalikult lõpsakat jutustamisoskust. Nõrgemaks küljeks on tal aga kompositsioon, nii et jutustused tikuvad laiali valguma. Sedasama viga võis märgata ka näidendite juures. Aga eks seegi ole selleaegsete kirjameeste iseloomulikke puudusi.

Renniti proosatoodangu alal on näidendeist ja jutustustest praegusajal kindlasti suurema tähtsusega ta memuaarid, mis kahjuks ka on ilmunud laialipillatult ajalehtedes jm. või säilinud käsikirjas. Ta mälestused Juhan Liivist⁴⁷), Lilli Suburgist⁴⁸), C. R. Jakobsonist⁴⁹), August Kitzber-

44) Abivaimud. Naljamäng ühes vaatuses. O. Stoklasseri järele eestistanud A. Rennit. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. A. Renniti trükk, Viljandis 1910.

45) A. Renniti kirjakogu EK1A-s.

46) A. Renniti kirjakogu EK1A-s. — Esimene neist on 107, teine 159 lk. paks.

47) Tallinna Teataja nr. 152, 1914. a.; vt. ka Fr. Tuglas, Juhan Liiv; A. Renniti kiri Fr. Tuglasele, mustand EK1A-s.

48) Kuida ma kord... EK1A-s.

49) Sakala nr. 38, 23. märtsil 1928; Oma Maa nr. 115, 3. okt. 1931.

gist⁵⁰⁾, Aino Tamme⁵¹⁾ jt. annavad kultuuri- ja kirjandusajalooliselt tänuväärse lisandi nende isikute täielikumaks tundmaõppimiseks. Mälestustes Rennit oskab üsna ladusalt jutustada, sageli tuues esile väikesi üksikasju, mis teevad ta mälestused usutavalt elavaks.

Viimastelgi elupäevadel Rennit töötas peale „Õhtulaulude“ ka oma mälestuste kallal. Surma tõttu jäid aga kahjuks pooleli pikema tööna kavatsatud memuaarid Lilli Suburgist, ta koolist ja ajakirjast „Linda“, mille kallal Rennit nähtavasti töötas erilise armastuse ja täpsusega.

A. Kaelas.

EESTI ALEKSANDRI-KOOLI LÖPP-PÄEVAD 1905. A. REVOLUTSIOONIS.

Käesolevad read on mälestuste iseloomuga. Nad puudutavad Eesti Aleksandri-kooli elu Põltsamaal ajavahemikus 1905. a. sügisest sama aasta lõpuni, jälgivad seega revolutsioonilist liikumist selles koolis. Kevadsemester teatavasti ei tähista seal midagi erilist seoses revolutsiooniga.

1905. a. sügissemester oli Eesti Aleksandri-kooli elus põnevamaid, ärevamaid ja saatusrikkamaid aegu. Suuremaid muudatusi tõi kaasa juba poolaasta algul õpetajaskonna ja koolijuhataja vahetus. Kuid see oli kõik alles eelmäng sellele, mis sündis hiljemini revolutsiooni arenedes ning süvenedes kooliõpetajate ja õpilaste seas. Semester lõppes sellega, et kool suleti, koolijuhataja ja osa õpetajaid areteeriti, ähvardati maha lasta ja asetati hiljemini vanglasse, õpilased aga pillutati laiali tuule poole. Seda kõike muidugi ei suutnud sügisel keegi ette aimata.

Aleksandri-koolil oli omasugune kuulsus. Selle nimeski, eriti aga olemuses peitus palju kodusust ja soojust. Tast hõõgus midagi, mis ligi tõmbas ja köitis. Seda tajuti väljaspool kooli laiema rahvahulkades ja seda tajusid koolis eneses ka õpilased, kes sinna olid astunud ning seal õppisid. Sellise omapärase suhtumise põhjused saavad kohe ilmseks, kui meenutame, milliseks ilu- ja valulapseks oli olnud Eesti Aleksandri-kool meie rahvale ärkamisajal. Sellesse valati oma unistused ja igatsused, kogu oma taotluste programm hariduse alal. Saatus tahtis aga,

---

50) Mälestus ligidast minevikust. Käsikiri EKIA-s.

51) Impressaario. Mustand EKIA-s.

et oma kooli mõte ei pidanud tookord teostuma, vähemalt teostuma mitte nii, kuidas oli kavatsatud. Kõik läks hoopis teisiti. Vene valitsusevõim pani küll käima kooli — Eesti Aleksandri-kooli, kuid see pidi taotlema sootu teissuguseid eesmärke, kui oli mõeldud kooli mõtte algatajate poolt. Ent ka Vene võimu kavatsused ei läinud täide. Eesti Aleksandri-koolis pääses ometi mõjule see vaim, mis oli kandnud oma kooli üritajaid ärkamisajal. Kool oli, niipalju kui antud olud võimaldasid, ärkamisaja rahvusliku oma kooli mõtte pärand. Seal valitsesid rahvuslik vaim ja omakultuuriline meelsus, ning see oligi peamine põhjus, miks Aleksandri-kool oli nii kodune ja ligidane.

Aleksandri-kooli populaarsust aitasid veel tõsta selle õppeasutise asend, oma aja kohta küllaltki tore maja Põltsamaa jõe ilusal kaldal ja vabadust, iseseisvust, isetegevust ning humanisust taotlev kasvatus.

Eesti Aleksandri-koolis oli 1905. a. 4 klassi ehk osakonda, nagu neid seal tol korral nimetati. Neid ei kutsunud mitte esimeseks, teiseks, kolmandaks ja neljandaks klassiks, vaid kolmandaks, neljandaks, viiendaks ja kuuendaks osakonnaks. Meie praeguse ühtluskooli süsteemis oleksid need vastavalt *mutatis mutandis* kuues, seitsmes, kaheksas ja üheksas õppeaasta. Õpilane, kes oli lõpetanud tookordse kolme-õppeaastase külakooli ja samuti kolme-õppeaastase kihelkonnakooli kursuse, võis astuda Eesti Aleksandri-kooli neljandasse osakonda. Kõigile kooli astujaile korraldati vastavad sisseastumiseksamid, — nii ei olnud lõplikult tähtis, millise kooli oli õpilane lõpetanud, vaid see, kuidas ta õiendas eksamid.

Eesti Aleksandri-kool kuulus oma laadilt ja õppesüsteemilt linnakoolide liiki teatavate erinevustega õppekavas. Peaarinevus seisis selles, et siin õpetati rohkem eesti keelt ja looduslugu kui teistes linnakoolides. Ka esines erinevus õpetajate personaalis. Viimased olid peamiselt eestlased. Siin töötasid õpetajaina näit. ka paar eesti kirjanduseski tuntud nime, nagu kirjanikud Jakob Tamm ja Ernst Sargava, endise nimega Peterson. Sellest asjaolust johtuski suurel määral kooli rahvuslik vaim ja samuti õpilaste rahvuslik meelsus, kellest paljud on etendanud ja etendavad praegugi Eesti elus tähtsat osa, nagu kindralid Lossmann ja Tõnisson, haridusnõunik Kiivet jt.

Õpilasi oli 1905. a. sügissemestril kolmandas osakonnas 38, neljandas 46, viiendas 36 ja kuuendas 27, kokku 147. Nende enamik oli pärit Viljandimaalt, peamiselt Põltsamaa, Pilstivere ja Kolga-Jaani kihelkonnast, kuid paljud pärinesid ka teistest maakondadest, isegi kaugemaist, nagu Harju- ja Pärnumaalt. Õpi-

laste vanuski oli väga mitmesugune. Sellele sisseastumisel rõhku ei pandud ega tehtud takistusi, olgu õpilased kui vanad tahes. Ses suhtes oli Eesti Aleksandri-koolil sarnasust Hugo Treffneri eragümnaasiumiga. Mõlemas oli küllalt täiskasvanuid ja üle 20 aasta vanuseid tüsedaid eesti poisse. Õpilaste omavaheline läbisaamine ja käitlemine oli seltsimehelik ning sõbralik. Ühise pere ja kodu vaimu viljelemiseks aitas palju kaasa kooli internaatne süsteem.

Koolijuhatajaks oli kooli algusest 1888. a. peale kuni 1905. a. oktoobrini Anton A n s o n, eestimeelselt häälestatud mees, ärkamisaja tegelane, heatahtlik, pehme iseloomuga ja sõbralik inimene. Ta püüdis õpilaste kasvatuses arendada seda joont, et kõigi pahede vastu peab headusega võitlema. Häid tulemusi saavutada õnnestuski tal enamikus juhtumeis.

Õpetajaiks olid A. R i i k m a n n, O. L i i g a n d ja S. L i n d. A. Riikmann õpetas matemaatilisi aineid ja oli kõige enam esinduslik ning korda armastav pedagoog. Ta oli pisut karm, alati tõsine ja äkilise iseloomuga, kuid ikka õiglane. Teda kardeti, aga ka hinnati kui head ja nõudlikku õpetajat. Riikmanni edaspidisest elukäigust on teada, et ta töötas iseseisvuse ajal Narvas, läks pensionile ja suri käesoleval suvel. O. Liigand õpetas eesti keelt ja usuõpetust, oli kindlat rahvuslikku joont ja meelsust harrastav mees ja sisendas seda ka õpilastesse. Armastas pilgata ja tihti ilma põhjusest, mistõttu ta ses suhtes poistele ei meeldinud. S. Linnust ei ole mingeid erilisi muljeid jäänud. Oli hariplik, igapäevane ja mõjuta õpetaja.

Pedagoogiline personaal selles koosseisus ei jäänud 1905. a. sügissemestril kauaks. Töötas vaid õppetöö algul ja siis — kas septembri lõpus või oktoobri algul (seda ei mäleta hästi) — lahkusid kooli inspektor A. Anson ja õpetajad A. Riikmann ning S. Lind. Mis põhjusel, jäi õpilastele teadmatuks. Nende asemele tulid uued õppejõud. Inspektoriks sai noor Saksamaal Königsbergis õppinud agronoomia doktor J. R a a m o t ja õpetajaiks tulid lahkunute asemele insener V. V a h e r, tuntud esperantist, praegu tegev Tallinnas, ja umbkeelne venelane G r e k o v. Uute õpetajatega tuli kooli ka uut ja senisest erinevat vaimu. Inspektor oli nooruslik, elurõõmus ja demokraatliku hingelaadiga mees, pääses õpilastele seetõttu ligemale kui eelmine inspektor, seda enam veel, et käitles õpilasi koduselt, vabalt ja heatahtlikult. Niisamasugune oli ka Vähəri suhtumine õpilastesse. Grekov oli salalik, antipaatanne ning eemaletõukav isik. Ta jäi õpilastele hoopis kaugeks ja võõraks.

Juba eostunud ja idanenud, hakkas revolutsiooniline vaim

Aleksandri-koolis Raamoti ja Vaheri tulekuga jõudsasti edenema ja üsna avalikult ilmne. Mainitud uustulnukad — juhataja ja õpetaja — samuti senine õpetaja Liigand suhtusid revolutsioonilisse liikumisse ilmsesti pooldavalt, kuigi nad väliselt teesklesid erapooletust. Õpilaste revolutsioonilistesse üritustesse nad end ei seganud, mistõttu revolutsiooniline liikumine võttis ikka enam ja enam hoogu.

Kuid õpetajate heatahtlik suhtumine ja varjatud pooldamine polnud õpilaste kiire revolutsioneerumise ainsaiks põhjusiks. Peajõuallikas ja tõuketegur seisis mujal.

Põltsamaaga olid ligidases ühenduses eesti tolleaegse sotsialistliku liikumise ja partei juhtivamad tegelased, kelle seast mitmed elasid kas otse Põltsamaal või pärinesid alevist või lähemast ümbrusest, näit. Rei'd, Ani, Palgid, Pungad ja teised. Nendega käisid läbi ja puutusid arutihti kokku veel Astid, Köstner jne.

Need kõik koos organiseerisid energiliselt ka Põltsamaal revolutsioonilist liikumist ja sotsiaaldemokraatliku partei tegevust. Ühe staabina ja keskkohana peeti silmas Eesti Aleksandri-kooli.

Eesti sotsiaaldemokraatlikus parteis tekkis 1905. aasta kestel kaks voolu: üks pooldas partei ühinemist Vene sotsiaaldemokraatliku parteiga, teine taotles aga Eesti sotsiaaldemokraatliku partei organiseerimist omaette. Viimase voolu esindajaid ja pooldajaid nimetati föderalistideks. Et selgusele jõuda, kuhu poole kaldub enamik Eesti sotsiaaldemokraatliku partei juhtivaid tegelasi, kutsuti kokku Tartu ajalehe „Uudiste“ toimetusse konverents, kus olid kohal muude seas P. Speek, mõlemad Astid, E. Vilde, N. Köstner jne. Võidule pääses föderalismi taotlev vool.

Enamik Põltsamaa liikmeid aga oli föderalismi vastu ja pooldas ühinemist Vene sotsiaaldemokraatidega ning jäigi oma seisukohale kindlaks, teotsedes selles sihis. See vool pidas eriti tähtsaks Eesti Aleksandri-kooli, mis kavatseti teha ja tehtigi revolutsioonilise liikumise üheks peakoldeks. Koolis asutati juba semestri algul sotsiaaldemokraatliku partei rakukene, mille organiseerimise ja juhtimise võttis enda peale üks Sulustverest pärit olev ja kevadel lõpetanud aleksandrist.

Revolutsioonilise liikumise intensiivistumist Eesti Aleksandri-koolis soodustas lõpuks veel kooli eraldatud asukoht, õpilaste rohke ajakirjanduse lugemine ja autonoomne kooselu internaadis, millesse õpetajad end palju ei seganud.

Juba oktoobri algul läks revolutsiooniline meeoleolu tuliseks ja ärevaks. Õpilased pidasid omavahelisi koosolekuid, kus arutasid revolutsioonisse puutuvaid päevaküsimusi ja uudiseid.

Hommikust koolipalvust kasustati korduvalt tulemusrikkaks revolutsiooniliseks propagandaks. Palvust pidasid harilikult õpilased ise. Korrapidajana viibis palvusel õpetajaist ainult umbkeelne venelane Grekov. Teised õpetajad harilikult ei näidanud nägu; mis motiividel, kust õpilased seda teadsid? Seda olukorda oskasid viimased hästi kasustada. Palvuse asemel pidasid õpilaste esindajad viiendast ja kuuendast osakonnast kordamööda revolutsioonilisi kõnesid ja laulsid kõik revolutsioonilisi laule koraali viisidel, näit. „Üks kindel linn ja varjupaik“ jne. Laulude tekstid olid õpilastele enne kätte antud ja sõnad hoolega pähe õpitud. Need palvused kütsid muidugi õpilaste seas revolutsioonilise meeoleolu kuumaks. Koomilisse seisundisse asetatud õpetaja Grekov ei saanud sellest kõigest nähtavasti midagi aru, kuulas vaid käed ristis õpilaste „vaimustatud palvust“ kui vaene patune.

Palvuskõned olid sihitud revolutsioonilise liikumise õhutamisele kõige laiemas ulatuses. Eriti oldi vihane mõisniku, vaimliku ja keisri peale, kelles kui kolmainuses nähti rahva orjastajaid, pimestajaid ja üldse kõigi pahede põhjustajaid. Nüüd pidi revolutsioonilaine need kõik ära pühkima kui saasta ja looma parema ning õiglasema sotsiaalse maailmakorra. Ei tahetud mitte enam leppida suurte ja kõlavate sõnadega, vaid sooviti üle minna ka reaalseile tegudele. Selles mõttes torgati Vene keisri pilt noaga läbi ja vene jumalakujud ehk ikoonad kisti nurgast maha ja heideti WC-sse. Seda tehti siiski nii, et keegi ei teadnud, kes tegi. Peale Grekovi ei tundnud ka keegi selle vastu huvi, mis kooli ruumides revolutsiooni huvides sündis. Revolutsiooni õhustikus on ju kõik lubatud. Grekov mõtles aga teisiti. Tähele pannud, et keisri pilt seinal purustatud ja jumalakuju hoopis kadunud, siirdus ta salaja hiilides Põltsamaale preester Ink'ile ja Viljandi kreisiülema nooremale abilisele Tatarinov'ile kaebama. Need tulidki juba lähemal päevil üks kirikuvõimu kandjana ja teine riigivõimu esindajana ennekuulmatut tegu koolis uurima ja süüdlasi karistama. Nende karistusretk lõppes aga üpris kurvalt. Poisid läksid neile vastu, tugevad kepid käes, ei lasknud neid sissegi, vaid nõudsid, et nad jalamaid lahkusid, — muidu läheb halvasti. Mõlemad lahkusidki.

Üks neljanda osakonna poiss, nimega Kirsch, noil oktoobri elevuslikel päevil haaras kord kooli lipu, rebis sellest sinise ja valge riba välja ja pani punase lipu lehvima, mis pidi tähendama, et Aleksandri-kool ei poolda enam maksvat korda, ei taha olla riigi, vaid revolutsiooni kool. See oli viha-avaldus riikliku võimu vastu. Edasi taheti süvendada revolutsiooni ka kiriku vastu.

Keegi kuuenda osakonna poiss tuli omapärasele mõttele, et kõik usuõpetuse raamatud tuleb põletada. Mõttest haarati suure hooga kinni ja pimedal oktoobri õhtul kella 8—9 vahel kogunesid õpilased Vana-Põltsamaa mõisa väljale, viisid sinna oma piibli-lood ja katekismused, testamendid ja lauluraamatud, kiriku-lood ja muudki raamatud, mis ei meeldinud ja mille vastu ei tuntud huvi, ka igasugust paberiprahti. See kõik koguti kokku, tehti suur hunnik ja pisteti põlema. Et tuli kaugemale paistaks ja hästi põleks, valati hunnik petrooleumiga üle. Tuleleegid tõusid taeva poole ja paistsid öises sügispimeduses kaugele „revolutsiooni sümboolse märgina“. Nagu tol ajal kõneldi, olla hakanud Põltsamaal tulikahju-kellad lööma ja kutsuma tuletõrjet tulekustutamisele.

Sel ajal seisid poisid ringis ümber leekiva tule ja laulsid revolutsioonilisi laule, nii et õhk kajas. Kurjad keeled kõnele- sid, et inspektor Raamot ja õpetajad Vaher ning Liigand olla oma aknast vaadanud kõike seda pealt.

Mõnelegi õpilasele tõi see mõttetu raamatute põletamine hil- jemini mitmesuguseid sekeldusi. Paljusid ei tahtud järgmisil aastail leeri võtta. Allakirjutanultki küsis Põltsamaa õpetaja J. Rennit, et kas usuõpetuse raamatud on põletatud.

Eriti läks ärevaks revolutsiooniline meeoleu koolis pärast 17. oktoobri manifesti. See manifest andis õpilastele julgust juurde ja kindlustas positsiooni, seda enam veel, et kogu ümbrus- konna rahvas ja Põltsamaa alev olid revolutsioneeritud ülimal määral.

Kord oktoobrikuu lõpupoolel tormisel hilisõhtul läks salk- kond poisse üles pööningule. Tulles tüki aja pärast alla, laulsid nad säravi silmi tuttavat vemmälvärssi „Mõisad põlevad, saksad surevad, talupojad elavad,“ samuti marseljeesi, mida nüüd laulis igauks, kel vähegi oli häält. All seletasid nad võidurõõmsalt, et ülevalt paistnud tervelt 8 tulikahju kuma. Need olla kõik põle- vad mõisad.

Novembris valiti esindajad klassidest, kes pidid välja töötama märgukirja, mis sisaldaks mitmesuguseid nõudeid; sellest pidi üks eksemplar saadetama kooli õppenõukogule ja teine kooli kõrgemale ülemusele Tartu, kuhu, täpselt ei mäleta praegu. Tar- viduse korral pidi ka delegatsioon Tartu sõitma, kui muidu ei saa oma nõudeid teostada. Üks neljanda osakonna esindajaid oli ka allakirjutanu. Õnneks on see märgukiri huvitava doku- mendina säilinud tänu aleksandrist J. Raudsepale. Selle sisu on järgmine:

Eesti Aleksandri linnakooli Kooliõpetajate Nõukogule.

17. oktoobril antud manifesti, kui ka üleüldiste praeguseaja elu-nõuete peale toetades, nõuame meie Eesti Aleksandri linnakooli kasvandikud, koolivalitsuselt järgmiste punktide täitmist:

1) Südametunnistuse vabadust. Palvele ilmumine ja usuõpetuse tunnid mitte sunduslikud.

2) Sõnavabadust: õigus vabalt oma vaateid ja arvamisi avaldada niihästi koolis, kui ka väljaspool.

3) Numbrisüsteem tuleb ära kaotada ja tema asemele tähendused rahuloldav ja mitterahuloldav — seada.

4) Üleviimise eksamite ära kaotamine nendele, kellel õppimises üleüldine otsus rahuloldav on.

5) Kooliõpilast võib ainult siis välja heita, kui seda üle $\frac{2}{3}$ õpilastest sellest klassist, kus väljaheidetakse õpib, lubab.

6) Kooliõpetajate ja kooliõpilaste raamatukogude ühendamine, kus kõik kasulikud ja tarvilikud raamatud niihästi eesti kui ka vene keeles lubatud olgu; peale selle peab koolikasvandikkudele, nende nõusolemisel, kooli kulul paremad ajalehed tellitama.

7) Õppeasju tuleb järgmiselt täiendada:

a. Eesti keelt olgu

III jaos 4 tundi nädalas

IV „ 3 „ „

V „ 3 „ „

VI „ 2 „ „

b. Vene ajalugu olgu:

IV jaos 2 tundi nädalas

c. Looduslugu olgu

VI jaos 4 tundi nädalas.

8) Turnimise tundidel ka viisakuse seadusi ja tantsu õpetada.

9) Koolivalitsus peab nõudma, et tee Põltsamaa alevi ja kooli vahel alati heas korras on.

Tähendus: Neid nõudmisi ette pannes ei hakka meie ootama, kuni nemad läbi vaadatakse ja välja töötatakse, vaid katsume nõnda palju, kui see meie võimuses seisab, neid kohe maksma panna.

Eesti Aleksandri linnakoolis 26. novembril 1905.

Koolikasvandikud:

Palvekiri ära antud 28. nov. 1905. aastal.

Mõned punktid, nagu näeme, näivad meiega päevade oludes küllalt julged, mis siis kõnelda veel tollest ajast.

Märgukiri anti üle inspektor Raamotile. Ta luges läkituse läbi ja küsis siis muiates: „Kuidas kavatsete teie oma nõudmisi teostada, kui ei taha jääda ootama, näit. kas või punkti 9?“ Poisid ei teadnud sellele korrapealt midagi vastata. Sellega esialgu jäigi. Õpilastele koolijuhatus ja õpetajate poolt midagi paha märgukirja pärast ei sündinud. Missuguse seisukoha õppenõukogu selle kohta võttis, sellest õpilastele midagi ei teatatud. Küll aga teostati hiljemini mõned märgukirja punktid. Punkti 3 nõudmise kohaselt kaotati numbrisüsteem. Tunnistused anti õpilastele jõuluks ilma numbriteta. Nende asemele oli märgitud ainult kas rahuldav või mitterahuldav.

Märgukirja valmistaja oli kooli üks väljapaistvamaid õpilasi kuuendast osakonnast, nimega A. Rummel, kellel oli haruldaselt

ilus käekiri. Hiljemini sai ta märgukirja koostamise pärast raskesti kannatada karistussalkade poolt. Talle olla antud 50 vitsa-
hoopi ja paigutatud siis Viljandi vanglasse, kus teda kauemat aega kinni hoitud.

Revolutsioon arenes, kuid areneda polnud tal enam palju. Peagi tuli pööre. Revolutsioonile anti vastulöök. Juba detsembri keskpaiku levisid kuuldused, et valitsusvõim on julguse tagasi saanud, kuna ta vahepeal oli täiesti pea kaotanud. Ja peatselt saabusidki esimesed karistussalgad. Koolitöö lõppes jõuluks küll enne nende ilmumist, kuid varsti pärast seda olid karistussalgad juba Põltsamaal. Nüüd käisid eespoolnimetatud preester Ink ja politseiülem Tatarinov jälle pead püsti. Nad tegid kõik, et anda võimalikult halba varju heitvat informatsiooni Aleksandri-kooli sündmustest. Kaebematerjalist ei olnud puudust. Kaebuste tagajärjel inspektor Raamot ja õpetaja Liigand vangistati kohe ja anti sõjaväljakohtu kätte. Ei puudunud palju, et neid oleks Kabala mõisa väljal maha lastud. Surmotsus olla juba tehtud olnud. Kuid viimsel silmapilgul olla tulnud korraldus otsuse seismapanekuks. Hiljemini viidi mõlemad Viljandi vanglasse. Neid süüdistati kui aktiivseid revolutsionääre ja revolutsioonile ässitajaid. Raamotile anti muidugi peasüüks, et temale usaldatud koolis olid aset leidnud sellised hirmsad revolutsioonilised aktid, nagu keisripiltide ja jumalakujude purustamine, punase lipu lehvimapanek jne. Veel süüdistati Raamotit ja Liigandit revolutsioonilise liikumise heaks kihutus-töö tegemises õpetajate koosolekul novembrikuus Viljandis. Kõigis neis süüdistatusis oli muidugi palju valet.

Samuti kui õpetajaid süüdistati ka õpilasi. Neile määrati ihunuhtlus karistuseks, vähemaile juhtidele 25 vitsa-
hoopi, suuremaile 50. Et aga õpilased olid juba läinud laiali jõuluvaheaja puhul, siis ei saadud neid kätte. Ainult üksikud õpilased pidid siiski karistust kandma ja hiljemini vanglas kinni istuma. Allakirjutanu jäi peksust ilma, olgugi et viibis õudsel peksmisel Vana-Põltsamaa mõisa lossi hoovis 24. jaanuaril (u. k.) 1906, peksmisel, mis kestis hommikust õhtuni lossi kinniste väravate taga. Selle karistussalga käes õnneks ei olnud aleksandristide nimekirju. Kuid selle peksu pealtnägemine oli niisama õudne kui ise peksa saamine. Rahvas käsutati sinna, et mingi manifesti ettelugemist kuulata. Kui oli määratu hulk inimesi koos, siis lukustati lossihoovi väravad. Kuid selle asemel et manifesti lugeda, toodi suur vitsakoorem kohale. Vitsakoorma kõrvale asetati peksupink. Selle juurde asusid sõdurid. Siis ilmusid lossi trepile kindral Bezobrazov, preester Ink ja politseiülem

Tatarinov. Kindral pidas kähiseval häälel lühikese noomituskõne, olles ise joobnud, ja peks algas. See oli jube vaatemäng. Kümned ja kümned said peksa, mõned kuni 250 hoop. Õudselt kajas peksasaajate kisa. Mitmeid käsutati pärast peksu kindrali jalale suud andma. Nii kestis see külma ilmaga öhtuni. Paljud surid hiljemini peksu tagajärgede kätte.

Esimene otsus, mis kooli kohta tehti, oli kooli jäädavalt kinni panek. Sel puhul sõitis Põltsamaale Aleksandri-kooli kuratööri esimees J. J a a k s o n, kes püüdis tutvuda tõelise olundiga ja hoolitseda, et kool saaks jälle käima. See oli jaanuaris 1906. Jaakson ei saanud aga Aleksandri-kooli heaks midagi teha ja kool jäi suletuks. Õpilased valgusid sinna ja tänna laiali. Ühed astusid teistesse koolidesse, teised jäid selleks aastaks koju, et järgmisel aastal mujal oma haridust jätkata. Nii lõpetas Eesti Aleksandri-kool oma olemasolu 1905. a. tormi keerises. Ärkamisaja puhanguis sündis see eesti rahva ilu- ja valulaps ja venestusaja tormides ta suri, jättes kõigest hoolimata sügavad jäljed Eesti ellu.

J. Roos.

ANDREAS KURRIKOFF TÜRIL.

2

Sedastades vähemalt kibestunud vahekorda pastoril eesti kogudusega, peame siiski meeles pidama, et K-i kohaltkangutamise aktsiooni alustavad ja juhivad kohalikud sakslased. Ei sakslaste süüdistusist ega K-i enesekaitsest ei selgu mingit konkreetset sündmust, millele võiks viia tagasi vaenu tekkimise õpetaja ja saksa koguduse liikmete vahel. Rahvatraditsiooni järgi pastor olevat tahtnud kosida kohaliku Laupa mõisa preilit, kuid lükatud tagasi. Sellest muutunudki suhted halvaks⁸⁹⁾. See, kes teab, millise kergusega maakihelkonnis rahvasuu pastorit paari paneb, ei saa võtta sellist seletust kuigi tõenäolikuks. K. ise ütleb ülekuulamisel konsistoriumis, et vastastikused külaskäigud saksa koguduse liikmetega olevat ta katkestanud 1878. aastal ning nimelt selleks, et mitte anda võimalust end solvata. Varemini aga (seega 1875—1878, L. A.) olevat tema ja saksa koguduse liikmed vastastikku üksteist külastanud. Näiteid neist solvamistest toob seekordne Eestimaa Konsistoriumi protokoll aga ainult ühe. K. külastanud kord Kolu härrat E. v. Middendorff'i ning viimane pole pakkunud talle sel puhul isegi tooli. Teised näited, mida pastor annab talle osaks saanud sol-

---

89) Ajal. tradits. Türi kihelkonnast, lk. 55.

vamistest konvendi koosolekuil, on dateeritavad tõenäoliktult kõik (ja osa kindlasti) aega pärast 1878. aastat⁹⁰). Nii ei tea me peaaegu midagi neist solvamistest, mis viisid K-i vahekorra katkemisele sakslastega. Võib-olla anti talle mõista kuuluvust vähemväärtuslikku rahvusse või seisusesse, võib-olla osatati tema paindumatust ja vilumatust seltskondliku keskustelu kergetes finessides, kuigi suurt seltskondlikku lihvi omistada kohalikule mõisnikkonnale tõenäoliktult on ekslik. Kirjas Eestimaa Konsistooriumile 21. sept. 1881. a. kirjutab K.: „Seltskondliku anni ja eeliste läbi hiilata ja endale poolehoidu võita ei pea ma oma kohuseks, ei õpetaja ülesandeks, kutseks või paremuks. Ka pole seda igale antud“⁹¹). K-le polnud antud kodenada sakslaste seltskonnas, vaid pigemini hakkas ta seal enam ja enam end võõrana tundma. On raske ütelda, kas panna tema eemaldumine rohkem sakslaste pahatahtluse või K-i kergestiärritatavuse arvele — tõenäoliktult olid mõlemad momendid mängus. Vahest ei tahtnudki kohalikud sakslased esialgu täiesti pahandada noort õpetajat, kes rahvamehena oli küllalt konservatiivne, kes oli saksa soost vanemate pastoritega sinasõber, kes oli vahest natuke liiga range ja oma Matteuse kommentaari moodi puine põhimõttelistel deklareerimistel, kuid igatahes tundus väärt kuuluma seltskonda, kas või kerge nokkimise objektina ja võõrashuvitava nähtusena.

Nagu mõisnik võis tunda põlgust ja rõõmu korraga mõne hästiõnnestunud vasika puhul, nii polnud talle küll tihti võõras ka üleolev heameel esimesist eesti haritlasist. Polnud ju eestlane läbi sajandite talle ainult rahvuslikuks vaenlaseks, vaid ka tööloomaks, kelle vastu peremehel tahes-tahtmata tekivad teatud sümpaatiad, kuigi mitte sellised, mida tuntakse omaväärsete vastu. Pealegi oldi vististi harjutud kohaliku pastori kuuluvusega kitsasse balti seltskonda maal — tema puudumine sealt andis end tunda nagu ühe pilli puudumine väikeses kammermuusika orkestris. Kui eestlasest õpetaja oleks põhimõtteliselt rahvuse pärast juba a priori olnud vastuvõtmatu, siis poleks teda üldse lastud pääseda Türi kogudusele. Seepärast pole põhjust arvata, et oleks ainult teesklus sakslaste kaebusis K-i peale korduvalt figureeriv väide, et pastor igasugust isiklikku lähenemist kartlikult vältivat ning ametiasjus oma paindumatuse ja väiklase usaldamatusega loovat piinliku õhkkonna. Need ongi peapunktid selles kaebekirjas, millega Türi kiriku eestseisjad avavad

90) Konsist-i prot. 20. I 1882. EKA nr. 1717.

91) EKA nr. 1717.

kaebuste rea K-i peale. Pahaks pannakse talle ka harimata tooni⁹²⁾. Edaspidigi korduvad etteheited pastori eraldumise, teravuste ja ebasõbralikkuse üle. Ja kasustadaolevast materjalist paistab küllalt selgesti, et seltskondliku suhtlemise katkestaja on olnud nimelt K., mitte sakslased. Äsjamainitud 7. sept. 1881. a. kirjas teatavad kirikueestseisjad, et saksa kogudus on kaotanud igasuguse lugupidamise õpetaja vastu ning on seepärast peaaegu ilma igasuguse hingehoiuta (s. t. ei kasusta K-i oma hingekarjasena, L. A.). Juba 23. aug. 1881. a. on konvent teinud need nähtused teatavaks praostile, kuid et sel polnud tulemusi, siis pöörduakse nüüd kindralsuperintendendi poole⁹³⁾. Täiendavaile kaebekirjule lisavad Türi kiriku eestseisjad ärakirja kohaliku koolirevidendi E. v. Middendorff'i kirjast kihelkonnakonvendile, mis valgustab K-i eksisamme kihelkonna koolikomisjoni liikmena. Peale eespoolmainitud sihilikkuse ja omavoli koolmeistrite suhtes seletab Middendorff, et pastor ei taha temaga koos korraldada revisjonisõite koolidesse, ei teata ka oma kavatsatud sõitudest Middendorff'ile ja hiilib mööda Middendorff'i ettepanekuist neid koos teha. Vahel ei saavat ta teada isegi kirikumõisast, missugust kooli K. revideerima sõitnud. Samuti leiab ta, et pastor pole mõnda kooli küllalt revideerinud, ning kõneleb tema hoolimatusest koosoleku kutsete edastamisel, mille tõttu korduvalt pidamata jäänud üks koolikomisjoni koosolek. Middendorff oli palunud pastorit teatada koosolekust parun Traubenberg'ile, kes elab kirikumõisast ainult kahe versta kaugusel, Middendorff'i juurest aga kümne versta taga; kuid hoolimata sellest et teate edasiandmiseks oli K-l kolmkümmend kuus päeva aega, jäi kutse edastamata⁹⁴⁾. Vaadates K-i vabandusi ja õiendusi neis küsimusis, jääb siiski küllalt ilmseks tema püüd eemale hoida koostööst ilmliku koolirevidendiga. Kuigi on arusaadav, et K. pastorina püüdis siduda oma revideerimissõite haigete külastamisega⁹⁵⁾, on siiski imelik, nagu Middendorff sedastab ühes oma teises kirjas, et K. kogu Middendorff'i neljaaastase ametitegevuse jooksul ei leidnud võimaliku olevat kordki talle teatada oma kavatsatud sõitudest. Isegi Middendorff'i palvet jätta kirikumõisa vähemalt teade,

92) Türi kirikueestseisjad E. Konsistooriumile 7. IX 1881. EKA nr. 1717.

93) Türi kirikueestseisjad kindralsuperintendendile 27. X 1881. EKA nr. 1717.

94) Middendorff Türi khk. konvendile 20. VI 1881. Ärakiri EKA-s, tmk. nr. 1717.

95) Kurrikoffi vastus Middendorffi süüdistustele 31. VIII 1881. Ärakiri EKA-s, tmk. nr. 1717.

kuhu kooli pastor sõitnud, ta pole täitnud, põhjendusega, et ta pole selleks küllalt südamlikus vahekorras oma teenijatega. Mis puutub võrastevastuvõtlikkusse, siis olevat Middendorff ikka palunud pastorit külaskäikude puhul jääda neile lõunale, ning püsti olles neil ei söödavat. Sellepärast olevat tooli mittepakkumine kindlasti tendentsioosne vale, kuigi võib-olla mitte faktiline („vielleicht keine factische, wohl aber eine tendenziöse Unwahrheit“) ⁹⁶).

Kirikueestseisjate esimeses aktsioonis K-i vastu tunduvad Middendorff'i ülalloendatud ja loendamata süüdistused koostöö rikkumise ja ametialaliste lohakuste suhtes kõige konkreetsemad ja kaaluvamad. Palju otsitumad on üksikud teravad sõnad, mida pastorile sakslaste poolt süüks antakse, eriti siis, kui arvestada õhkkonda, kus nad öeldud, ning samaväärsete teravuste ütlemist sakslastest koguduseliikmete ning isegi kindralsuperintendendi poolt.

Esimeses Eestimaa Konsistooriumi teravas noomituses manitseti Kurrikoff'i üksmeele pidamisele kogudusega ⁹⁷). Selle soovi tulemusi ei läbe kirikueestseisjad kaua ära oodata ega vastu tulla pastorile kodurahu jaluleseadmiseks. 7. sept. 1884. a. läkitavad nad pikema, lisadega varustatud kaebekirja Eestimaa Konsistooriumile ⁹⁸). Selle uue kaebusega tutvudes ei saa lahti muljest, et kirja kirjutajad nüüd juba iga hinna eest püüavad vabaneda K-st ning igati provotseerivad vahekordade halvendamist, milles nad süüdistavad aga ainult pastorit. Nagu kirjast selgub, on juba 30. dets. 1883. a., seega ainult umbes kolm kuud pärast seda, kui Kurrikoff'ile tehti teatavaks konsistooriumi poolt otsustatud noomituse tühistamine keiserliku manifesti põhjal, kirikueestseisja A. v. Frey manitsenud K-i, et viimane loobuks pastori ametist Tüiril. Sellele vastas K. kirjaga 3. jaanuarist 1884. a., milles ta palub härrasid kirikueestseisjaid tema tööd kergendada ning konvendil mitte arutada tema lahkumisküsimust, millest võiksid kuuldused rahva sekka tungida. Konvent näitas siiski oma leppimatust sellega, et otsustas ühehääleliselt püüda pastorit mõjustada oma ameti mahapanemisele. Konvent läkitas K-le vastava kirja, milles K-i tegevus leitakse olevat üldsusele kahjulik. Lähemaid põhjendusi see kaebekiri ei sisalda peale saksa koguduse liikmete kirikust võõrdumise. K. saatis kirja konvendile tagasi, leides selle sisu olevat solvava ja vale

---

⁹⁶) Middendorff kirikueestseisja Traubenbergile 19. III 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

⁹⁷) E. Konsist-i otsus 21. X 1882. EKA, tmk, nr. 1717.

⁹⁸) EKA, tmk. nr. 1719.

ning manitsedes tülidest hoidumisele. Kuigi siin puudutatud kirjavahetus on lisatud kirikueestseisjate kaebusele tõestuseks K-i leppimatusest, osutab selle sisu ja olemasolu vähemalt sama ilmekalt, kui mitte veel enam, kirikueestseisjate lepitamatust. Viimast näitavad ka kaebekirja muud, ilmselt väga otsitud etteheited. Nii näit. süüdistatakse K-i selles, et ta esimesel jõulupühäl 1883. a. jätnud pidamata saksakeelse jumalateenistuse, kuigi kirikusse oli kogunenud inimesi. Kirikusolijaina mainivad kaebajad paruniproua toatüdrukut Louise Tombach'i, mõisa perenaist („Wirtin“) Elise Jahnsen'i, mõisavalitseja Mesak'it ja mõisavalitseja tütart (kelle nimi puudub kaebekirjas). Samuti heidetakse õpetajale ette õpetajate leskede ja vaeslaste kassa korratut käitlemist, konvendi koosolekuist eemalehoidmist, Säreveere paruni Schilling'i matuse puhul kirikusisustuses mustade katete ja Paidest toodud surnuraami kasutamise keeldu ning tülliminekut Piiumetsa mõisniku M. v. Helffreich'iga, mis niikaugale arenes, et pastor sai mõisnikult kepihoop.

Neist kaebusist on kaks väga jämedalt tendentslikud. Nagu juba kirikueestseisjate eneste poolt toodud nimedest näha, polnud jõulujumalateenistusele kogunenud „saksa kogudus“ mingi saksa kogudus. Võime täiesti uskuda K-i vastuväidet, et kokkutulnud inimesist oskasid kõik paremini eesti kui saksa keelt ning mõnele neist koguni oleks saksa keeles jutlustamine olnud „täiesti kasutu“⁹⁹⁾. Isegi Eestimaa Konsistorium, kes nii meelsasti oli valmis leidma K-i süüd, ei saanud seda jumalateenistusseika arvestada otsuse tegemisel K-i kahjuks rääkiva asjaoluna¹⁰⁰⁾. Tülis Helffreich'iga oli süüdlaseks pooleks kindlasti mõisnik. Seda mõistis ka ilmlik kohus ning langetas otsuse Helffreich'i kahjuks¹⁰¹⁾. Kokkupõrge selle, rahva poolt pisut ebanormaalseks peetud mõisnikuga toimus K-i kirjelduse põhjal järgmiselt. Piiumetsa koolimajas oli kandideerivate koolmeistrite proovilugemine (*Probelection*), mida oli kihelkonna koolikomisjoni ülesandel läinud kuulama ka K., et teada saada, keda tahavad mõisnik ja kogukond kandidaatidest oma koolmeistriks. Pärast proovileksiooni lõppu ning koolmeistrite eemaldumist hakkas M. v. Helffreich lärmitseva ja valju häälega kõnelema sellest, et ükski sealolev kandidaat ei vääri kohta (kuigi neil olid head tunnistused). Ta tahtis ametisse seada üht kohalikku koolmeistrit, kes aga polnud üldse kandideerinud, seepärast et Piiu-

99) Kurrikoff Hoffmannile 4. X 1884. EKA, tmk. nr. 1719.

100) E. Konsist-i otsus 22. IV 1885. EKA, tmk. nr. 1719.

101) U n t, tsit. t., lk. 98.

metsas olevat liiga „kuri saks“. Kui nüüd K. vastu väitis mõisnikule, et tema soovitatud koolmeister üldse ei taha tulla Piiumetsa, — muidu oleks ta kandideerinud, siis käratas Helffreich K-le, et ta vaikiks. Pastoril polevat siin õigust kõnelda ning ta pidavat Helffreich'ilt sõna paluma. Rahva poole pöördudes tähendanud ta, et õpetajal pole koolmeistri ametiseseadmise kohta midagi ütelda. K. tegi vahemärkuse, üteldes end kohal olevat koolikomisjoni nimel. Kui mõisnik ei lakanud kõnelemast koolmeistreist koolimajas väga mittersobival toonil, palus K. kui pastor teda mitte nii valjult kõnelda, sest kõik kuulvat väga hästi (kooliruum oli üsna kitsas). Hetkeks näis siis mõisnik rahunevat, kuid varsti hakkas ta jälle kisama ja määratsema sõna tõsisel mõttes, nii et pastor pidi talle meelde tuletama, kuis Helffreich ise nimetanud koolimaja pühitsetud kohaks ning et kohalviibivad koolmeistrid on kõik korralikud inimesed. K. kõnelnud eesti keeles seepärast, et mõisnik pöördunud tema poole samas keeles. Hiljemini tulnud Helffreich sõites K-le teel vastu. Ta käskinud oma kutsaril peatuda ning hakanud jälle K-le solvamisi kisendama. Kui K. tahtnud edasi sõita, tulnud Helffreich sõidukist maha ning tunginud talle kallale. Varemini, hommikul, kui koolmeistrid olid end esitlenud Helffreich'ile, oli viimane küsinud, kas K. neid saatis, ning, saanud jaatava vastuse, tähendanud, et ta neile sel juhul kohta ei anna. Kuid kõik koolmeistrid pidavat end teatama K-i juures! Kunagi varem inigi olevat Helffreich ähvardanud K-i rusikaga. Katse kasustada sellist lugu süüdistusmaterjalina pastori vastu näitab kirikueestseisjate kaebamisindu veidralt suurena ja hoolimatuna.

Süüdistustele parun Schilling'i matuse puhul tehtud korralduse asjus K. seletab, et musta kantslikatet tarvitavat Türil ainult paastunädalail ning ülemaalise leina puhul, seepärast polevat ta seda lubanud Schillingi matuse korral. Samuti olevat mittersünnis tarvitada võõra, Paide kiriku surnuraami, kui Türil on neid endal terveni kuus tükki, enamasti paremad Paide oma-dest.

Konvendi koosolekuile ilmumist ei nõudvat õpetajalt ükski seadus. Ühele konvendile polevat ta seepärast läinud, et päevakorras seisnud seal „pastori küsimus“.

Samas kirjas praostile, mille järgi me refereerime K-i vastu väiteid, ta arvab, et mitte tema pole üldsusele kahjulik, nagu konvent leiab, vaid pigemini on seda konvendiliikmed ise. Ta jutustab ühest konvendiliikmest, kes keisri kroonimise päeval juhtinud palju viina oma küladesse, õpetades nii rahvast jooma.

Joomine olevat üldse väga levinud. Ühe koguduseliikme matusel saadetud kuus mõisasulast torni kellalööjale appi. Nad olnud nii purjus, et nad kirikutreppidele kõhuli laskunud ja neid oksega rüvetanud. Kui pastor sellest jutustanud, naernud kirikueestseisja Frey. Ning ühel pühapäeval pärast jutlust tulnud sama kirikueestseisja temaga kirikus nii valjusti juttu ajama, et koguduse hardumus ähvardas kaotsi minna. Üks mõisaomanik saanud armulauapühapäeval oma inimesed viinavoori ning teine teinud seda koguni leerilaste laualevõtmise päeval, nii et konfirmandid tema mõisast pidanud puuduma. Samuti jutustab K., kuidas mõisnikust kihelkonnakohtunik tema tööd segavat üle oma võimupiiride minnes. Ta lubavat seksuaalalal eksinuid pärast alimentide küsimuse õiendamist minna armulauale, kuigi viimase lubamine eeldab kiriklikku admonitsiooni. Talupoeg Anton Winberg'ile olevat koguni antud armulauale pääsemiseks kirjalik tunnistus. Seepärast pole tahtnud Winberg alluda kiriku poolt ettenähtud admonitsioonile, muutunud õpetaja vastu tooreks ja upsakaks ning käidelnud teda kui kõrvalist isikut. Ent see mees polnud eksinud ainult selle tüdrukuga, kelle eest ta pidi alimente maksma, vaid elas üldiselt-teatud konkubinaadis ühe teisega. K. ei võinud sellises olukorras teda muidugi armulauale võtta. Winberg pöördunud kaebusega kirikueestseisja v. Dehn'i poole, kes K-i ühel kirikukonvendil nii kõnetas, et pastor vastas, ta tegevat võimatuks igasuguse hingehoiu. Hiljemini küll on v. Dehn karistanud Winbergi tooruse eest pastori vastu ¹⁰²⁾.

Kuigi osa süüdistusmaterjali kirikueestseisjate teises aktsioonis, mis konsistoriumi kaudu alustatud K-i vastu, on jämedalt sihilik ning teine osa väga tühine, kuigi pastor ühel konvendi koosolekul 10. dets. 1884. a. pakkus lepitust ning oli valmis möönma, et ta vahest ehk ärritatult mõndagi ütelnud, mida ei peaks ütlema, ometi ei leppinud konvent ¹⁰³⁾ ning konsistorium arvas jälle heaks manitseda rahu pidama pastorit, aga mitte kirikueestseisjaid ¹⁰⁴⁾.

On selge, et K-i kiriklikkude ülemuste sümptaadid kalduvad tema vastaste poole ning nad teevad kõik pastori kohalt kangutamiseks. Järva praost F. Hoffmann, kes on K-ga sinasõber ning keda K. nimetab kirjade alguses armsaks praostiks, läkitab Eestimaa Konsistoriumile edasi ühe K-i erakirja, milles noor

102) Kurrikoff praost Hoffmannile 4. X 1884. EKA nr. 1719.

103) Kurrikoff E. Konsistoriumile 3. I 1885 ja Frey E. Konsistoriumile 13. I 1885. EKA, tmk. nr. 1719.

104) E. Konsist-i otsus 22. IV 1885. EKA, tmk. nr. 1719.

õpetaja ahastab inimeste ässitamise üle tema vastu ¹⁰⁵). Selle erutatud toonis hoitud kirja väljendeid kasustatakse konsistooriumi poolt jällegi K-i vastu. Kuigi selles elatanud praosti teos võiks vahest näha ainult vähe järelemõeldud kohusetruud, kuid mitte otse K-le vaenlikku sammu, ometi jääb väga selgeks kindralsuperintendendi erapoolik suhtumine meie eesti soost õpetajasse. Esimesel suulisel õpetaja ja kirikueestseisjate tüliasja selgitus- ja lahenduskatsel Paides 16. või 14. novembril 1881. a. ¹⁰⁶) (esimene kuupäev on tõenäolikum) esines kindralsuperintendent üsna solvavalt. Kuna K. selle tõttu, et ta andis samal päeval leeriõpetust, ning hilissügisese teed olid põhjatud, jõudis Paidesse pool tundi hiljemini kindlaks määratud ajast, siis kindralsuperintendent oli tõrelnud temaga nii valjult, et üks juuresolevaist koguduseliikmeid ütelnud „ilus vastu võtt“. Samal korral on kindralsuperintendent küsinud näit., miks peaks kogudus K-le palka maksma. „Miks peaks ta Teid söötma? Te olete terve poiss ja võite tööd teha.“ („Wozu soll sie Sie füttern? Sie sind ein gesunder Kerl und können arbeiten.“). Samuti kindralsuperintendent näib sel korral rutanud ette — otsustama Kurrikoff'i saatust öeldes, et koguduseliikmed tulevikus ei rakenda enam K-i vaimulikeks ametitalitusteks. Selles näeb K. (nähtavasti juuresolnud) koguduseliikmete mõjustamist. K-i teise protsessi ajal kirikueestseisjatega, mille materjali otsitusest me tõime äsja proove, on kindralsuperintendent koguni tarvitanud K-i kohta sõnu: „rumal, autu, vääritud“ ning isegi ähvardanud teda rusikaga ¹⁰⁷).

Nende ja üksikute muude sarnaste kindralsuperintendendi väljendite puhul on täiesti loomulik, et K. kaebas konsistooriumile kindralsuperintendendi peale, kui vastased ei lakanud teda tühiste etteheidetega kohalt kangutamast ka pärast 22. aprillil 1885 pastorile antud manitsust. Nagu võib oodata, ei andnud K-i kaebus Schultz'i vastu vaimulikes kohtuasutis soovitud tulemusi ¹⁰⁸). Hoopis selle vastu leiab Eestimaa Konsistoorium, et kaebamisega kindralsuperintendendi peale on K. veelkord tõendanud oma mitteväarikust pastorikutsele ¹⁰⁹).

¹⁰⁵) Kurrikoff praost Hoffmannile 27. V 1882. EKA, tmk. nr. 1717.

¹⁰⁶) Daatum kõigub dokumentides. Vrd. kindralsuperintendent E. Konsistooriumile 19. XI 1881. EKA nr. 1717, ning Kurrikoff E. Konsistooriumile 4. IV 1885. EKA, tmk. nr. 1720.

¹⁰⁷) Kurrikoff Hoffmannile 4. X 1884, EKA, tmk. nr. 1719, ning Kurrikoff E. Konsistooriumile 4. IV 1885. EKA, tmk. nr. 1720.

¹⁰⁸) Kindralkonsist. E. Konsistooriumile 17. IX 1885 ja E. Konsist. Kindralkonsistooriumile 18. X 1885. EKA, tmk. nr. 1720.

¹⁰⁹) E. Konsistooriumi otsus 18. XII 1886. EKA, tmk. nr. 1720.

Nagu me eespoolantud ülevaates K-i konsistooriumiprotsesidest nägime, otsustas Eestimaa Konsistoorium 18. dets. 1886. a. Kurrikoff'i oma kohalt Türi tagandada. Selle otsuse põhjustas jällegi rida väikesi ja tühiseid süüdistusi. Kõige kaalukam K-i eksimusist sel puhul on vahest tema manitsuskiri A. Frey'le, et viimane tõtt tunnistaks õpetaja- ja Helffreich'i-vahelises kohtuprotsessis ¹¹⁰⁾. Muud etteheited on üsna väiklased. Parun Taube süüdistab pastori oma kuuenda käsu vastu eksinud kutsari lauale mittevõtmises ¹¹¹⁾, kirikueestseisja Frey mitteilmumises ühele konvendile ¹¹²⁾ ning ühe kõrtsmikupoja solvamisest ¹¹³⁾. Viimast kirikueestseisja poolt nii hoolitsevalt esiletoodud seika ei saa konsistoorium siiski arvestada Kurrikoff'i kahjuks, samuti mitte armulaua keelamist Taube kutsarile enne kiriklikku admonitsiooni ¹¹⁴⁾. Konvendile mitteilmumist konsistoorium ei julge selge sõnaga nimetada süüks, aga arvestab seda siiski oma otsuse põhjendamisel, nähes selles pastori vastutulematust. Peasa K-i kohaltvallandamise otsuse motiivides etendavad endiste tagajärjetuks jäetud laituste ja manitsuste meeldetuletamise kõrval manitsuskiri Frey'le, K-i kaebused kindralsuperintendendi peale ning K-i aruanne kohapealsest kirikuelust ¹¹⁵⁾. Viimases kaebab Türi õpetaja ms. joomise suure leviku üle ning kohtumõistmise mõjustatavuse üle viina abil. Viimase üle polevatki vaja imestada, sest ka mujal maailmas, vahel isegi vaimulikes ametiasutistes unustatakse, et „kohus on Issanda päralt“. Ta süveneb pahedesse, mida toob endaga kaasa joomine, ning leiab, et neis on süüdi kõrtside asutajad. „Kõrtsindus on häbiplakk kristlusele, maale ja seisusele.“ Edasi kirjutab K. eksimusist kuuenda käsu vastu ning tähendab ms., et talle jutustatud, kuis üks isik kihelkonnas vägistanud oma kutsari abiga ühe 14-aastase tüdruku ning teinekord 15-aastase tüdruku ühe talupere liikme abiga, sest peremees ise oli ta öösel tüdruku juurde viinud, lootes selle eest „häid heinamaid saada“ ¹¹⁶⁾. Oma täiendavas kirjutises K. lisab, et tegemist pole ainult kuulujuttudega, vaid asjaosaline on talle ise oma süü tunnistanud, kuid pastori noomimisele vastanud elumehelikult, et

110) Kurrikoff Frey'le 5. III 1885. EKA, tmk. nr. 1720.

111) Taube E. Konsistooriumile 7. III 1885. EKA, tmk. nr. 1720.

112) Frey E. Konsistooriumile 21. I 1886. EKA, tmk. nr. 1720.

113) Frey E. Konsistooriumile, 23. VI 1886. EKA, tmk. nr. 1720.

114) E. Konsist. Taube'le 12. X 1885. Ärakiri EKA-s, tmk. nr. 1720.

115) E. Konsist. otsus 18. XII 1886. EKA, tmk. nr. 1720.

116) Kurrikoff E. Konsistooriumile 6. X 1885. EKA, tmk. nr. 1720.

ta ei näe oma tegudes mingit erilist pattu. Kirjutades vaimulikkude ametiasutiste ekslikkusest ta pole mõelnud süüdistada mingit konkreetset ametiasutist, vaid tahtnud sedastada ainult inimeste üldist patust, mis aitab mõista, kuigi mitte õigustada kohtunikkude eksimusi¹¹⁷). Selle aruande puhul heidab konsistoorium K-le ette oma vaimulikkude ülemuste solvamist, mitteasjalikku tooni, aadlile häbipleki omistamist kõrtsipidamise näol ning kuulujuttude edasikandmist häbiteost, mille tegijat kõrvalseiku arvestades tuleks otsida saksa koguduse liikmete hulgast¹¹⁸).

Remotsioonotsuse peale kaebas K. edasi Kindralkonsistooriumile ja jäi edasi ametisse, nagu nägime sissejuhatavas osas.

Vahepeal on konsistooriumisse saabunud uusi kurioosseid süüdistusi K-i vastu. Kirikueestseisja J. v. Dehn kaebab pastori üle seepärast, et viimane julges kirikueestseisjaid kirjalikult tänada kirikus ja pastoraadis tehtud parandustööde eest ning tarvitada koguni kiriku pitsert kirjaümbrikul¹¹⁹). Kuid sedapuhku jäi hoolikas kaebaja tõenäolikt ilma oma töötasust. Nüüd näib K. olevat saanud pisut rahu, kuni 1889. a. kirikueestseisjad hakkavad uuesti kaebusi esitama Eestimaa Konsistooriumile, mille tagajärjeks on K-i uus lahtimõistmine Türi kogudusest 8. juunil 1889. a.¹²⁰). Nüüdki apelleeris K. Kindralkonsistooriumile, kuid viimane kinnitas seekord Eestimaa Konsistooriumi otsuse 15. veebr. 1891. a. Mul kasustada olevas arhiivmaterjalis puudub viimaste K-le esitatud süüdistuste ümber toimunud kirjavahetus, kuid juba viimatimainitud Kindralkonsistooriumi otsus ühes põhjendustega tutvustab meid olulisema osaga protsessimaterjalist. Seegi kord tunduvad süüdistused K-i vastu tühised ja meenutavad osalt varemals protsessides esinenuid. Kirikueestseisjad süüdistavad pastorit Särevere kogukonnavanema Anton Winberg'i au haavamises. Anton Winbergi oli pastor solvanud, noomides teda naermise pärast kirikus. Anton Winberg ise ei kaevanud pastori peale ei vaimuliku ega ilmliku foorumi ees, vaid seda tegid hoolitsusküllased kirikueestseisjad. Teiseks süüdistati õpetajat selles, et ta, jättes arvestamata Järvamaa ülemkirikueestseisja vastuväited, lubas kohalikul kirikumehel pidada poodi, mis segavat teda kirik-

---

117) Kurrikoff E. Konsistooriumile 19. I 1886. EKA, tmk. nr. 1720.

118) E. Konsist. otsus 18. XII 1886. EKA, tmk. nr. 1720.

119) Dehn E. Konsistooriumile 18. III 1886 ühes Kurrikoff'i kirjaga ja selle ümbrikuga. EKA, tmk. nr. 1721.

120) Kurrikoffide suguvõsa, lk. 21.

likus ametitegevuses. Seoses selle looga heidetakse K-le ette sõnakuulmatuse õhutamist vaimuliku ülemuse vastu. Lõpuks tavaline etteheide K-le: teda süüdistatakse upsakais väljendeis kirikueestseisjate vastu. Sellegi lõpliku kohalt vallandamise korral ei etenda peaosa mingi konkreetne süüasi, vaid väikesed vead ning nendesse tagasilangemine, nn. üldine mitteväärikus, ning otsus toimub enam-vähem samade kirikuseaduse §-de alusel kui eelmised ¹²¹⁾.

Kohalt lahkus K., nagu öeldud, 1892. a. Ta oli vastu pannud seega kirikueestseisjate kohalt-kangutamistele üle aastakümne. On täiesti loomulik, et see peaaegu vahetult riidudega täidetud ajajärk nõrgendas K-i tööindu ja töövõimalusi. K-i sulest eri raamatuina ilmunud teosed kuuluvad oma trükist-tuleku järgi kõik kaheksakümnendate aastate esimesisse aastaisse, valminud olid nad tõenäoliktult osalt seitsmekümnendail aastail. Viimne K-i sulest ilmunud eri raamat — „Matteuse evangeelium“ — sai konsistooriumilt trükiloa juba 20. jaanuaril 1883. a., nagu näha vastavast märkusest teose algul, ning võib-olla oli trükivalmis juba 21. oktoobril 1882. a., mil on dateeritud eessõna.

On selge, et K. neil tüliastail ise ikka enam ja enam kibestus. Neisse aastaisse langeb ms. K-i riidumine J. Hurdaga, mille valgustamiseks on nende ridade kirjutajal aga vähe materjali. K-i kiri Hurdale 20. VII 1884 ¹²²⁾ on juba igati tülinoriv ja sapine. Senisele sõbrale paneb Türi pastor pahaks tema heitlikkust. 1877. a. arvanud Hurt, vastupidi K-le, kelle arvates polnud vaja üldse seada poliitilisi sihte, et „noor-eesti“ liikumine peaks taotlema Eesti- ja Liivimaa kubermangu ühendamist, ent hiljemini olevat ta salanud selle püüde. Või K. tõstab valusa küsimuse, kuis sobivad Hurdale kui evangeelsele õpetajale tema endised laitvad kirjutised välismisjoni jaoks raha maalt väljaviimise vastu. Ning siis, kuhu on jäänud „suured teod“, mida Hurt ikka kavatsenud?! Jah, Hurta süüdistatakse koguni selles, et ta sageli kõnelnud pastoreist ja mõisnikest kui valelikest, tahtes seega teisi inimesi enda eest patuoinaiks teha. Miks ei jää sa oma printsiipidele truuks, kõlab läbi kogu kirjast ning K. tõttab rõhutama oma põhimõtete kindlust. Kurrikoff'i kiri Hurdale 14. märtsist 1890. a. ¹²³⁾, eespoolmainitule järgnev kiri Hurda kirjakogus aga on üksainus vihane etteheit Hurdale, kes ikka olevat püüdnud kahjustada K-i, küll ise, küll oma poolda-

---

121) Ärakiri Kindralkonsist. 15. II 1891. a. otsusest. EKA nr. 1721.

122) EK1A-s.

123) EK1A-s.

jate kaudu ühise meelsuse sildi all ikka mustates teda. K. on loobunud oma endisest sinatamisest Hurda vastu ning koguni pahandab südamlikkude tervituste pärast Hurda eelmise kirja lõpus. Nii väärituks on nüüd muutunud äkki K-le ta endine töökaaslane, nii suureks on kasvanud ta enda märtriuhkus ja tagakiusatuse kujutelm riidudes kohalikkude sakslastega!

Türilt lahkudes mõtles K. kord alatiseks Eestist ära minna, ent mingi juhtumuse pärast Saksamaal pöördus kodumaale tagasi. Ta asub Tartu ja hakkab kirjutama siin magistriväitekirja „Jumalariik Vana ja Uue Testamendi järgi“. Kuid väitekirja ei leia vastuvõtmist seepärast, et K. pole ülikooli lõpetanud kandidaadi astmega. K. muutub närvilisemaks. Kartes üksildust lahkub ta Tartust ning elab mõnd aega oma sugulaste pool Kõo ja Vastemõisa mõisas, 1897. a. aga asub Viljandi, kus ta veedab oma viimsed aastad suitsetades ja ajalehti lugedes kuni vaikse ja vaevata surmani arvatavasti närvinõrkusse 13. juulil 1904. a.¹²⁴⁾.

Viimati riivatud K-i kirjad Hurdale on heaks näiteks tema suurest erutatavusest viimaseil Türi aastail ning jonnakast püüdest esineda ise ikka ilmeksimatuse paistes. Kuigi need omadused võtsid tülis Türi kogudusega vahest oma suurima ulatuse, ometi peame nende juuri tõenäoliktult otsima K-i lapsepõlvest ja pärivustegureist.

K-i ema suri raskesse närvihaigusse. Enne poeg Andrease sündi oli ta elu andnud kahele lapsele ning pärast seda veel neljale. Kõik nad olid väga haiglased ning surid aastagi vanuseks saamata, parimail juhtudel elades ainult mõne kuu. Neid juhte teades on alust ka Andreas K-i juures oletada teatud füüsilisi dispositsioone närvilisusele. Kahtlemata heitis ka ema ja õdede-vendade saatuse teadmine otseselt mure- ja rahutusvarje K-i teadvusse.

K-i kasvutingimused arvatavasti ei soodustanud kaasinimestega tihedate kontaktielamuste tekkimist. Ta oli üksik laps ning enam kui teisi varitseb neid elus üksildaseksjäämise hädaoht. Peale selle on väga tõenäolikt, et Andreas K-i isa eten-das ümbruses mingi jõuka paremlase osa, mis omakorda aitas süvendada distantsi poja ja ümbruse vahel. Peale talupidamise teenis meie pastori isa head raha vedudega — tema sulased (mitte ta ise) voorisid Riiast mõisnikele ja Viljandi kaupmeestele. Kuid kogu sissetulek kulutati „Kurrikoffide suguvõsa“ andmeil poja koolitamiseks ja muudeks elutarvidus-

---

124) Kurrikoffide suguvõsa, lk. 22. Eesti Biogr. Leksik., lk. 247.

teks¹²⁵). Et poja koolitamist mainitakse esijoones, siis võib arvata, et aineliste raskustega Andreas K-l ei tulnud võidelda. Talle ei langenud osaks varaste majanduslikkude murede karastust, selle asemel aga eneseteadliku isa hellitus ainsale pesamunale. K-i hilisem esineminegi meenutab vahel jonnaka, oma soovide täidumisega harjunud lapse oma. Kuid ühtlasi hellitusega oodati temast kui rikka mehe ainsast pojast vist mõndagi suurt — tema auahnus ei jäänud äratamata.

Abielu, see suur kompromisside ja altruismikool jäi K-le tundmatuks, kuigi ta juba üliõpilasena luuletas ballaade armastusest ning umbes kolmekümnenda eluaasta ümber tõlkis Goethe „Hermann und Dorothea“. Ühes kirjas Hurdale 1877. a. kurdab Türi pastor enda elavat nagu muti augus. „Ei ole hää, et...“ algab ta tuntud piiblitsitaati naise loomisloost, kuid sulg peatub keset lauset seda lõpetamata¹²⁶).

Mulgimaalt võrsunud jõuka suurtaluniku poeg ei leidnud pastorina õiget kontakti vaeste ja majanduslikult mahajäänud „Tallinnamea“ talupoegadega. Korduvalt arvab ta, et eesti rahvuslik liikumine ei pruugi üldse taotleda mingisuguseid poliitilisi sihte, vaid ainult hariduslikke ja kultuurilisi. Ka sellisest programmist näib kõnelevat rahva konkreetsete hädade mittetundmine või argus neid näha.

Türi kogudus tervitas K-i hingekarjaseks tulekut suurte lootustega. Ent tekkimata jäid need mõistmise niidikesed, mille kaudu pastor seob end koguduseliikmete südametega. Ta ei leia küllalt sooje suhtumisviise. Tema jutluste mäletajad nimetavad neid kuivaks. Veel praegu kurdavad vanemad inimesed Türil, et keegi pole osanud olla K-ga küllalt viisakas. K. on väga mures oma välise prestiiži pärast, võib-olla salajasest abitusetundest vaevatuna. Ja nii ei pääse ta ligi inimestele, isegi oma teenijaile mitte. Nii satub K. üksildasse „kirikhärra“ positsiooni. Liiga suureks kasvab temas õpetaja ning noomija ja liiga väikeseks jääb usaldatav hingekarjane — mees, kes oskab nutjatega nutta ja naerjatega naerda. Ning seepärast jääb ta võitluses üksi¹²⁷).

(Lõpp.)

Leo Anvelt.

---

125) Kurrikoffide suguvõsa, lk. 19.

126) K. Hurdale 29. IX 1877. EK1A.

127) Käesoleva artikli esimeses pooles „E. Kirj.“ nr. 9, lk. 409 seisab „koolinoorsugu“, peab aga olema „üliskoolinoorsugu“; lk. 414 on V e l t s a, peab olema V ä ä t s a.

EESTI ÕIGEKEELSUSE PÄEVAKÜSIMUSTEST.

Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpiku ja grammatika“¹⁾
ilmumise puhul.

1.

Niisugust teost on üldsus tõesti kaua vajanud. Paljude aastate jooksul esitatud ja vahepeal muutunudki seisukohti J. Aavikul, meie keeleuenduse juhil, on nüüd juba tülikas otsida rohkeist eri raamatuist ja ajalehtedest. Ja igapäevane elu asetab üldsusele ka küsimusi, mida meie grammatikad ei käsitle või mida sealt keeleliselt vähem arenenud tarvitajaskonnal raske leida. Palju mõnusam, isegi keelemeestele, on tegelikumaist vaatenurkadest korraldatud ainek, kuhu juurde pääseks ka tähestikulise indeksi varal, nagu käesolevas raamatus.

See Aaviku vist kõiki juba avaldatud ja tähtsamaid mõtteski mõlgutatud õigekeelsuslikke arvamusi sisaldav teos esitab arvukaid ortograafilisi, häälikuõpilisi, vormiõpilisi, süntaktilisi, tähendusõpilisi, vähemas ulatuses ka stilistilisi ja sõnavaraõpetuslikke küsimusi, milles suurem selgus on kõigi huvides. Mitmed neist on praktikas juba lahenemas, paljud aga mitte. Nende lähem sõelumine oleks vist teretulnud ja siin kaasa aidata püüavadki järgnevad read, sisaldades J. Aaviku seisukohtade ja põhimõtete toetust kui ka arvustust. See suur teos, ütleksime suurteoski, on kõigiti väärt, et selle mõtetel avalikult pikemalt peatutaks, mitte ainult ajalehtede joonealustes.

Alguseks lubatagu mõni sõna üldse J. Aaviku õigekeelsuslikkudest põhimõtetest. Selgitaksime, milles oleme temaga ühel nõul, milles aga mitte. Kuigi töötada sama aate heaks, võivad ju sinna viivad teed olla mitmesugused.

Kirjakeele oleva ainekiku (sõnavara, lauseliste konstruktsioonide, vormitunnuste) täiendamisel, kuid sagedasti ka oleva pruugi muutmisel Aavik teatavasti ei arvesta kas sugugi või arvestab väga väheselt rahvakeelt²⁾, meie murrete arutuid rikkusi, mis viimasel paarikümnel aastal on Ak. Emakeele Seltsi kogude kaudu laiemaltki kättesaadavaks tehtud ja mida elav kõnekeelgi keelemeestele hõlbuga pakub. Igatahes nn. „ametliku“ suuna juht J. V. Veski rahuldab siin meid enam, keelesugemete ammutamisega nii Wiedemannist kui muudestki väljanne-

1) Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. VIII + 464 lk. Hind 5 kr.

2) Muidugi, rahvakeelt kui allikat on Aavikki toonitanud (vt. näit. Keeleuenduse äärm. võim., lk. 15—16), kuid teame, et see keeleuenduse juhi südannt pole kuigi märgatavalt soojendanud, et murdesõnavara on uuendamisel jäänud kolmandajärguliseks ammutussalveks.

test (vt. tema „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ ja oskussõnastikke). Iga natsionaalselt iseseisev, teadlik ja omapäraselt areneda tahtev rahvus peab esimeses järjekorras tarvitama kõigepealt omi tooteid, peab hindama ja austama oma kaugest minevikust, oma esivanemait päritud keelevara; ta hoolitsegu, et see ei kahaneks ega kaoks, oma keelelist tulevikku ta rajagu nimelt omale rahvuslikule raudvarale. Teatavasti soomegi kirjakeel, tunduvalt vanem ja mitmete arvates ehk avaramaid ja painduvamaid võimalusi nüüdisaegse mõtteviisi väljenduseks pakkuv, on samuti neid sõnu, mida meie praegu tõttame sealt laenama, võtnud oma murretest, kus need esialgu on tähistanud väga lihtsaid, konkreetseid ja talupoeglikke mõisteid või esemeid. Nii näit. soome kirjakeele *kone* 'masin' — murretes 'riistapuu, tööriist; kavalus, kriugas', kirjak. *keksiä* 'leiutada' — murdeis 'keksi-nimelise kooguga mättäid kõblida', kirjak. *tutkia* 'uurida' tähendas algselt 'mingi teravikuga urgitseda' (vrd. ka eesti *uurima* ja *uure*) jne. Meie ei saa ka sellega nõustuda, kui Aavik, mingit murdelist tarvitust viisi kirjakeelde soovitades või mõnd keelde tungivat murdejoont kaitstes või hüljates oma poolehoidu vahel piirab oma kodunurga, s. o. saarte murretega (näit. küsimustes nagu part. *liigent*, pluur. *liigende*, part. pl. *inimessi*, osalt *tapet loom*, *kirjutet*, hääldus *ka η η as*³⁾, osalt *keelma*, inf. *kirjuta*, *kirjutes*, pass. prees. *saajakse* jmt.), erilist vastumeelsust aga lõuna-eesti murrete vastu tundes. Kahtlemata ses küsimuses ei tohi juhiks olla isiklik sümpaatia ega eelarvamused. Kõik murded on head, igaüks on õigustatud kirjakeelele lisandeid andma. Nendest laenamisel peab ainult silmas pidama laenatava keelendi kohasust praeguse kirjakeele häälikulisele ja vormilisele ehitusele. Nii näit. võime väga hästi kirjakeelde võtta lõuna-eestist *läte*, *toss*, *huupi*, *räuskama* (kuigi kirjakeel ei tunne muutusi *gd>d*, *kt>tt*, *ks>ss*, *oo>uu*, siin need sõnad oleksid kuulnud *lähe*, *toks*, *hoopi*, *räiskama*), sest meil juba esinevad tüübid *mõte*, *lass*, *käunuma*. Meie ei saaks aga laenata kujusid *räuskämä*, *tarahuma* või *tarauma* 'turbuma, paisuma', isegi mitte *kiljahtama*, nagu me ei saa ka kirdepoolseist rannamurretest laenata sõnakuju *keul* või soomest *ihailema*, sest need oleksid meie kirjakeeles antistrukturaalsed keelendid, ses ju puuduvad diftongid *äü*, *eu*, järgsilpides *h*, *au*, *ai*. Neid keelendeid nii siis ei luba vastu võtta meie kirjakeele vormiline, stiililine ühtlus.

Me ei saa ka leppida Aavikul korduva väitega eesti keele nigelusest: eesti keel olevat „nagu vaeseomaks ja

3) Vt. EÕÕ, § 109-a.

vigaseks peksetud“ (Keeleline käsiraamat, lk. 51), „ebatäieline ja täis puudusi“ (Keeleuenduse äärm. võim., lk. 12), „keelevigade tegemises näib nüüdiseestlaste fantaasia olevat üsna leidlik“ (E. õigekeelsuse õpik, lk. V), siinkohal tsiteerimata jättes veelgi tundelisemaid hinnanguid ajakirjanduses. Eesti keelteadlaste nooremale põlvele on igatahes avanenud meie rahva-keele sõnavara ja väljenduslikkude võimaluste imetletav küllus. Tegelikkuude keelemeeste ülesandeks on kogutud ainekust tarvilikke sugemeid kirjakeelde valida, tarvitamiseks soovitada, nende tähendust vahest muuta, ühesõnaga neid kohendada kirja-keele keerukamate nõuete kohaseks. On igatahes ilmne, et mitte ainekust ise pole kehv ega armetu, vaid et seda vahel küllalt ei tunta ega osata tarvitada. Ja kirjakeele taset ärgem otsustagem ajalehtede, vaid paremate kirjanikkude keele najal. Et eesti kirjakeel ja murded sisaldavad küllaldasi rikkusi mitte ainult esmajärgulise ilukirjaniku, vaid keskmise eestlase võimete seisukohast, on allkirjutanu püüdnud ka katseliselt näidata, kord eestindamiseks valides üht sõnavaraliselt erakordselt nõudlikku teost ilmakirjandusest (G. Flaubert'i „Salambo“): tõlkijal siiski ei tulnud emakeelseist vahenditest puudu. Meie keele vaesuse ja mannetuse väljakuulutamise aga mõjub langetavalt meie niigi juba madalavõitu rahvustundele. On ju õige, et eesti keeles alati ei leidu täpseid vasteid muukeelseile väljenditele, eriti lääneilma abstraktsema mõtlemisviisi tähistamisel. Kuid miks mõtelda saksaliselt, veneliselt või inglisislikult? Kas ei võiks mõtelda eestilisemalt, edasi arendadeski seda konkreetsemat eestilist mõtteviisi, ilma et siin kalduksime äärmustesse? Intellektuaalsemas väljenduses, teaduslikus keeles vajame muidugi rahva-keele konkreetsete nimetuste tähenduse abstraherimist ja võõrsõnade tarvitamist.

Meie seisukoht läheb Aaviku omast lahku ka soomest laenamise küsimuses. Kirjakeele rikastamisel peame abi otsima esiti endalt, kasutama juba olevat ainekust kirja- ja ühiskeeles, otsima lisa murretest või, kui sealt ei leia, uut looma, sealgi aga tugenedes eestilisele mõtteviisile, silmas pidades keele senist ehitust. Alles siis, kui tõesti omal jõul ei suudeta, võiks pöörduda ka sugukeelte poole. Siis aga talitatu nõnda, nagu on kombeks ja loomulik üldse ühiskondlikuski elus: liginemine olgu vastastikune. Kui keegi teisele sõprusega lähenedes käe talle õlale paneb, teine aga seda vastu ei tee, siis nimetame esimese tegu familiaarsuseks, ja vastaspool kaotab tema vastu lugupidamise. Iga liginemine eeldab pooltel ühtlast taset väärtustundes ja sama astet liginemisetungis. Soomest laenatagu vas-

tastikkuse, see on vahetuse, väärtuste tasakaalu alusel⁴). Seni oleme siin toiminud aga ennatult, oleme sõidulooma küla kaerast otsinud, kui omal hobune koplis: mitmedki soomest võetavad sõnad juba leiduvad eesti murretes, nii *ennustama* (Kolga-Jaanis), *õevane* või *õivane* = sm. „oivallinen“ (Kodaveres), *lõmu* (Virumaal; Aavik aga soovitab otse soomeliselt „lemu“ 'lehk'), *levima* ja *levitama* (Virus ja Tartumaal), *säästma* (Harjus ja Virus), *loobuma* (Virus), *ründama* (Lääne-, Harju-, Valga- ja Võrumaal) jpt.

Ülalesitatust järgneb, et allakirjutanu ei saa jagada J. Aaviku seisukohti ka võõrsõnade võõrapärase kujud — ortograafia, võõrhäälikute häälduse, rõhu — küsimuses (näit. Aavikul *gitarr*, *asfalt*, *dokument*, *kanaal*, *orgaan*, *plakaat*, *senaat*, *kalénder*, *detsémber*, *süsteem*, *sümbool*, *agént*, *suffiks*, *termin* pro *kitarr*, *asvalt*, *tokument*, *kanal*, *organ*, *plakat*, *senat*, *kálender*, *détseember*, *süstem*, *sümbol*, *ágent*, *sufiks*, *tärmin* jne.). Muidugi need eestipärasused paljudelgi, eriti meie snobilisel poolharitlasel, assotsieeruvad „Matsi ja Madisega“, nagu neil ka eesnimedeks ei sobi Jürid, Jaanid, ega Peedud, Marid, Viidud ega Epud, vaid võõrast ilmet kuidagi taotlevad Roovetid, Rai'd, Inna'd jt. Eesti, nagu iga muugi keel, sammub ja peab sammuma laenude (ka võõrsõnad on laenud) eestistamise, omapärasdamise sihis, ta peab need a e g a d e j o o k s u l oma häälikuehitusega ja vormistikuga kohandama. Võõrhäälikuid sisaldavad ja võõrapäraselt rõhutatud sõnad on ju võõrkehad, lahkkelid keele stiiliühtluses. Esmasilbirõhulises keeles rõhu paigutus mõnedes sõnades kauge- maile silpidele ei too rütmi mitmekesidust, vaid ühtlusetust, iseloomutust.

Keele ilu, keelearendamisel esteetilise printsiibi taotlemine muidugi on siht, mis kõiki peaks ühendama. Teatavasti keele ilu küsimuses — nagu ilu puhul üldse — võivad arvamused aga vägagi erineda. On olemas tõsisemat, mehisemat, kargemat ja väarikamat ilu ja on olemas kergemat, naiselikumat, mahedamat ja hepitavamamat ilu. See polegi keeleküsimus, vaid kuulub stiili valdkonda. Keel peab ju olema võimeline väljendama igasugust ilu. See võime aga ei olene keele enese ilust. Et viiuldaja mängiks ilusalt, pole vaja, et viiul ise oleks ilus, vaid peab hoolt kandma viiuli ehituse otstarbekusest, kunstni-

4) Et soomegi sõnavara eesti omaga võrreldes samuti puudusi sisaldab (nagu iga muugi keel teise suhtes), selle tõenduseks paar näidet: eesti *kurk* ja *kõri* mõisteid märgib soomes ainult *kurkku* (kunstlikest liitsõnadest *kurkkutorvi* ja *ilmaputki* kõnelemata), eesti *muutus* ja *muudatus* sõnadele vastab ainult *muutos*.

kule tuleb õpetada riista käsitsemise oskust, peame tõstma tema maitset. Ja me teame, et ilu küsimuses on Aaviku endagi seisukohtades vastuolusid. Keeleuendus on võidelnud s-de liigsusega, kuid on toonud või toob kujude *iseäraldustesse, kiirelt, sarnadusi, mitmekesidus, tundelikkus, räbalais riideis, einetama* jt. asemele palju „sisisevamaid“ sõnu nagu *iseärasusisse, kiiresti, sarnasusi, mitmekesisus, tundelisuus, räbalasis riideis, einestama* jne., viimaseid toetades logitsistlikkude ja grammatiliste targustustega. Aavik on meiega küll tõelnud „lohisevate“ keelekujude pärast, kuid praegu peab heitlema iseenda manatud tontide („lühidusetõve“) vastu, *tuhandik, ilmasõda, enesetapp, laiaulatuslik, helejuukseline* jne. asemele soovitades *tuhandendik, maa-ilmasõda, enesetapmine, laiaulatuseline, heledajuukseline*. Neist vastuoksustest pääseksime, kui keele struktuuri korraldamisel ja arendamisel üldse loobuksime subjektiivsest ilupõhimõttest.

Nüüdisaegne keelearendamine ei peaks ka ennast juhtida laskma keele ajaloolistest, eraldi häälikuloolistest kaalutlustest. Seda teeb aga nii keeleuendus kui ka normimisliikumine (kui viimane soovitab näit. *tegutsema, mägestik, pelgupaik, tuhkapäev* asemele *teotsema, mäestik, pelupaik, tuhapäev*). Muudetava keelekorra väärtuse seisukohast on igatahes hoopis tarbetu näit. arutleda, et kui kirjakeeles on pikk ä püsinud (*käänama*), siis peaksime eelistama ka kujusid *pää, säädus*⁵⁾, koguni *hää, sääl* (kuid siiski *teadus!*). Diftong *ea* on ju teatavasti saanud samuti omaseks meie üldkeele häälikulisele ehitusele (juhud nagu *vead, neab* jne.). Ja lõpuks on *ea*-gi neis sõnades ää-lises keeles (põhjamurretes, ühiskeeles) saadud ää-st täiesti orgaaniliselt. See K. A. Hermannil, J. Jõgeveril ja V. Grünthalil tähtsaks peetud põhimõte kollitab ka J. Aaviku argumentatsioonides, kui ta näit. seletab (§ 1), et „üles ei ole ... sisseütlev, vaid muistne s-lõpuline latiiv“ (jah, ka allakirjutanu on *tegelikult* nõus *üllesse* asemel tarvitama *üles*), kui ta vanemat keelekorda püüab tagasi tuua („-sti on ebaproduktiivseks muutunud ja kadumas, sellepärast tuleb teda päästa“⁶⁾, § 7), kui ta ilmekamate *idud, mõrudad* joogid ja mõnusa, rahvakeelse *mõnda* (kuid „analoogilise“, seega „vea“!) asemele soovitab *eod* (§ 74), *mõrud* (§ 76), *mõnesse*⁷⁾ kohta (§ 90), kui ta tagasi tõr-

5) Aavik soovitab, imelikul kombel, küll *säädma*, kuid *seadus!* (§ 13).

6) Hävineva tunnuse päästmist mõistame muidugi siis, kui näidatakse selle kasu, otstarbekohasust praeguses keeles. Morfoloogiliste sagedete harvenemise ja hävinemise põhjused peituvad aga sügavamal, muutused olenevad kogu süsteemi muutmisest. Üks teadlik muudatus („päästmine“) tooks siin paratamata kaasa veel teisi muutmisi.

7) Neid mõlemaid võiks kirjakeeles sallida kõrvu.

jub illatiive *keelde*, *juurde* ja kaitseb kujusid *keele*, *juure* (§ 92) jne. — Sellest meie seisukohast, mõistagi, ei järeldu, et soovitaksime tegelikule keeleteadusele keele ajaloo ignoreerimist. Täp-
sustame: keelelist olukorda ärgem muutkem keeleajaloolistest
vaatekohtadest; pole mõtet muuta mitte mineviku ega arenemise
seadusepärasuse nimel, vaid üksnes kaasaegse tarvitajaskonna
psühholoogia huvides, s. o. otstarbekohasuse (sellega on lahu-
tamata ühenduses ka rahvakeelsus) kaalutlustel. Keeleajaloo ja
keeleelu seaduste tundmisest on aga kasu maksva keelekorra
kaitsmisel ja selle mõistmisel. Siis selgub näit., et *tuhandik*
on päris loomulikult saadud varemast, oletatavast kujust „tuhand-
dendik“ (nn. haploloogia e. kahest sarnasest silbist teise kadu-
mise tagajärjel, vrd. näit. *kahðendeksan* > *kahðeksan* > *kaheksa*
või *kubernemang* > *kubermang*).

Järelikult ei ühti meie vaated Aaviku omadega ka siis, kui
ta juba tarvitataivate, rahvakeelsete, kõlalisel mõnusate keelen-
dite asemele soovitab teisi, raskepärasemaid ja kohmakamaid,
toetudes loogilis-grammatilistele, keeleõpetusteo-
reetilistele arutlustele, mis aga kõneleja tegelikuma vormistruk-
tuuri-tunde, tema alateadvuses peituvate assotsiatsioonide seis-
kohast pole sugugi tähtsad. Kui näit. Aavik soovitab (nagu teeb
veel sagedamini J. V. Veski) *sarnadus* asemele *sarnasus* (põhjen-
dades: *sarnane*, gen. *sarnase*, sellest tuletus *sarnasus*) või *tuhan-
dik* asemele *tuhandendik* (sest et *tuhandes*, gen. *tuhandenda*, sel-
lele lisades *-ik* — *tuhandendik*) jne. Sellest järgnevalt peaks ju
olema ka *ilus*, gen. *ilusa* — *ilus* pro *iludus* jne., millega mui-
dugi ka J. Aavik ei nõustuks.

Ülalesitatud lahkuminekute tõttu põhimõtetes saab ka mõis-
tetavaks, miks allpool sagedasti ei saa Aavikuga ühineda mitmete
keelendite tembeldamisega veaks või „keelerumaluseks“ (näit.
§§ 32, 38, 49).

Teose metoodilise külje puhul oleks märkida, et selles esi-
neva ainestiku paigutus ja järjekord ei rahulda: I. Üksiksõnade
kuju ja tuletuse õigekeelsus (siin on morfoloogiat, häälikuteõpe-
tust, tuletusõpetust, liitmisõpetust ja ortograafiat), II. Sõnade
muutmise õigekeelsus (siin esineb ka stilistikat, näit. § 248, ja
muud), III. Süntaksi õigekeelsus (siit leiame ka morfoloogiat,
näit. § 420), IV. Sõnade tähenduse õigekeelsus (siia mittekuulu-
vat vt. § 552 jj., § 556 jj.), V. Hääldamine, VI. Grammatilised
mõisted ja terminoloogia, VII. Süstemaatiline vormiõpetus (jälle
morfoloogia), VIII. Täiendusi, IX. Õigekirjutus (seda leidub
ka mujal), X. Lisa. Üksikutegi keelefaktide asetuse ja ühenda-
mine tekitab tihtipeale võõrastust (nii näit. kui „maitsevus, mõte-

tus“ asemele soovitatakse „maitsvus, mõttetus“, § 17, „palit, sukkur“ asemele „palitu, sukkur“, § 21, kui *-lik* ja *-line* küsimuse käsitluses soovitatakse *helejuukseline* asemele „heledajuukse-line“, § 25, jne.). Mõistame väga hästi, et keeleõpikut võib koostada ka mittesüsteemaatiliselt, ainestikku järjestades mingite muude, tarvitajaile tulusamate vaatekohtade järele — see katseks oleks koguni väga soovitav —, kuid niisugust teost ei tohiks kutsuda grammatikaks, millega ju mõistame süsteemaatilist keeleõpetust. Ei saa ka päri olla põhjenduste vähesusega, mitmetel tähtsatel kordadel koguni nende täieliku puudumisega, kus autor, isiklikule maitsetundele rajanedes lihtsalt deklareerib, et see keelend on kas „halvem“, „halb“, „viga“, „järe viga“ või „keelerumalus“, see teine aga „parem“ või „õige“ (näit. §§ 7, 12, 17, 27, 29, 34, 35). Ja niisuguse talitamisviisi tagajärg? Meie laiem üldsus ei ole keeleküsimustes teadagi veel kuigi kriitiline. Teda ilma argumentatsioonideta, n. ö. juhi põhimõtetel juhtida, tähendab, teame hästi, taset veelgi allapoole viia, tema arvustamisvõimet suigutada. Ja see harilikult lõpeb soovitatud keelendite ikkagi väärarvustamisega, liialdamistega, nn. „liialdamistõvega“ ja „vastuoksustega“. — Meie ei saa ka vastuvõetavaks pidada J. V. Veski juhitava ja Õigekeelsuse-sõnaraamatus esineva keelekorra nimetamist „ametlikuks“, seda halvustava kõrvaltähendusega. Sama õigusega võiks praegu ju keeleuuduslikku keelt või Aaviku mõõdukamaid seisukohti kutsuda ametlikuks, sest neid koolides soovitab ja, kuuldavasti, tarvitama tungivalt kohustabki lektor J. V. Veski ametlikum isik.

Nende ridade lugejaile ja kõnesoleva teose idealistlikule autorile võiks seniöeldust paista, nagu järgneks nüüd raamatu ja selles esitatud seisukohtade valju arvustamist ja ainult eitamist. Tõepoolest, nagu pea näemegi, pole sugugi nõnda, sest teisest küljest leiame teose autorilt ka palju põhimõttelist ja meetoodilist, millega arvustajagi nõustub, ja nende osade esiletõstmine tahab ollagi järgneva kirjutise sama tähtsaks sihiks kui arvustuste negatiivne pool. Ses mõttes esmalt rõhutagem Aavikul viimastel aegadel esikohale nihutatud otstarbekohasuse põhimõtet (näit. „Keeleline käsiraamat“, lk. 51, samuti mitmel pool ka käesolevas raamatus), siis veel kunstlikkude, targetatud uudiskeelendite hülgamisel keeletundele, keeleins-tinktile najatumist (näit. lk. VII: „...siis on juba ettevaatlikkuse pärast parem esialgu järgida keelevaistu“) ja üldkeele traditsioonide arvestamist (näit. § 18, 22, 34, 41 jne.), paljudel kordadel ka rahvakeeles ja ühiskeeles esinevate väärtusevahede erku tähele-

panemist. Täiesti vastuvõetavaks peame ka kunstlikkude tüvede või tunnuste loomise põhimõtet Aavikul (kui seda igapäev teeb rahvas, muidugi üksikute liikmete kaudu — ometi mitte ei millestki luues, vaid olevaist idudest edasi arendades — miks ei tohiks seda teha siis üksik, keeleteaduslikult koolitatud haritlane?), kuigi meil vahest loomistoodete endi õnnestumise kohta võib olla eriarvamusi.

Samuti meid ühendab Aavikuga tõrksus keelelise peenutsemise ja snobismi vastu (vt. lk. VI, § 21 jm.), mis viimased oma-seks saanud meie haritlaskonna poolharitud kihtidele. Ja lõpuks ühisel pinnal asume raamatu autoriga ka keelepruugi vabaduse kaitsmisel, keeleliste normide umbse ja nägematult poolt pealesundimise tõrjumisega, tulgu see „ametlikult“ keelelt või keeleuenduselt. Asume seisukohal, et keelelist ideaali on otsustarbekohane ühiskonnas maksma panna ainult kõlbeliste vahenditega, pakutavate normide sisemiste, keeleelus tegelikult selgivate väärtustega, nende soovitamisel asjalikkude põhjendustega ja ettepanijate autoriteediga. Selles mõttes talitab ka näit. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond, kes oma seisukohtade elluviimiseks ei vaja ametlikku kaitset, vaid rajaneb vabaduse põhimõttel (seda piiravalt mõeldes koolitöö puhul). Keeleelu sotsiaalsed tegurid, tarve üksteisele võimalikult kiirelt, vähese vaevaga ja täpselt mõistetavaks saada, need juba ise sunnivad üksikisikuid keelekorda üksteise omale võimalikult ligendama ja teatud normisid silmas pidama, mis mõistagi ei sule välja ka teatud kõikuvusi, põikeid ja kas või pisikesi ulatsemisi normide kulul, kui see võimalik — see kõik teeb ju keele endagi meeldivamaks ja keelt tarvitava inimese inimlikumaks. Ja miks peaksidki juhid oma tahet ühiskonnale igas küsimuses peale suruma? ⁸⁾

(Järgneb.)

Andrus Saareste.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Leida Kibuvits: **Manglus Sepapoeg**. Jutustus. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 233 lk. Hind 3 kr. 25 s.

Leida Kibuvitsa kolme romaani, mis ilmunud enne käesolevat, on iseloomustanud leidlik aine ja värske sõnastus. Ta on vaadelnud maailma isikupärasest vinklist ja kõnelnud sellest omapärasel keelel. Ta on lugeja põnevust elevel hoidnud kas peatüübi hingeelu üllatuslikkude vön-

---

8) Kirjutuse autori õigekeelsuslikest põhimõtetest lähemalt vt. „Meie keelelise elu väljavaateist ja sihtjoontest“ (Eesti Keel 1933, 65—72) ja „Meie keele korraldamise põhimõteteist ja nende kohaldamisest“ (Eesti Kirjandus 1933, 446—454).

getega või ka seda tüüpi ümbritseva keskkonna groteskse kirjeldusega. Nii on ta teosed sisaldanud ikka psühholoogilist sensatsiooni, kuigi pole ulatunud sügavusteni ega pakkunud pinevamaid elamusi.

Need vestelised, kuid ühtlasi hinnatavad voorused on omased ka tema viimasele teosele.

Tõsi, lähemal vaatlusel pole selle aine kirjanduses kaugeltki ennekäsitlematu. Eks me tunne muistse kangelase-lunastaja tagasituleku müüti rahvaloomingust, olgu siis kõne Prometheusest, Kristusest või Friedrich Barbarossast. Ja teiselt poolt on enam kui tuttavad tänapäevased lood mälukaotanud sõdureist või muidu saatuse ohvreist, kes kobavad nagu varjud elus ringi, leidmata sellega enam endist vahekorda. Kumbagi põhiteemat on kirjanduses ühel või teisel kujul kasutatud. Ja Kibuvitsa algatus piirdub sellega, et ta meiegi eepose suure sangari ning sõduri on taaselustanud tänapäeva oludesse.

Kalevipoja ärkamine pärast seitsmesajaaastast unakut! Kreutzwaldi lugulaulu lõppennustuse täidminek!

Kuid paraku ei ela autor siiski retoorilise eepika ajastul ega harasta suurejoonelist fantastikat. Ta on olemuselt realist, kes püüab eepose antud üleloomulist lähtekohta kooskõlastada nüüdismaailma mõistuspäraste seadustega. Teiste sõnadega, siin pole siiski kõnet „oma lastel’ õnne toomisest“ ega „Eesti põlve uueks loomisest“, vaid ainult ärkava sangari tülikast sobitamisest oleviku argioludesse. Nii siis juba eeskätt vastuoluline, paroodiasse avatlev ja huumorimeelt ärritav situatsioon.

Et oma kangelasega mitte lõplikult kimpu jääda, selleks äratas autor küll Kalevipoja kivistunud keha, kuid hoidub äratamast ta sajan-deid tukkunud vaimu. See kangelane hakkab küll teotsema, kuid ta ei tea midagi oma minevikust ega taipa tuleviku missioonist. Nagu läbi une meenub talle, et ta nimi olevat Manglus Sepapoeg, samuti kui ta vaistlikult aibab oma ebasobivust ümbritsevasse maailma. Nii siis ikkagi pigemini lugu mälukaotanud sõdurist kui taastõusnud messiast.

Sellisenäeb kobab see kangelane pool-sõgedana ringi, kunagi täiele teadvusele ärkamata. Ja kahtlemata, see on talle enesele õnneks. Sest kui ta oleks tõesti ärkanud ja läinud Toompeale oma kuninga-õigusi nõudma — ma kardan, ta poleks isegi asuniku kohta saanud, kõnelemata veel kuningriigist. Juba niikuini peab ta ühe miitingu-löömingu pärast politsei eest põgenema. Meenub, kuidas ähvardatakse toimida Püha Johannaga tema võimalikul taastulekul Shaw’ sarkastilise näidendi lõpus. Sest pühakud ja sangarid on ikkagi surnutena kõige mugavamad.

On huvitav jälgida autorit tema hädaohtlikul teel müüdi fantastika ja realistliku tõepärasuse vahel. Ühel jõuluõöl laseb ta elustada kaljukujul, mida ümbruse rahvas on kutsunud kivikaleviks. Kuid see pole veel täitsa inimene, vaid nagu mingi homunkulus, robot, kunstlik olevus, kelle soontesse alles pikkamööda näib soe inimveri valguvat. Nii läheb ta vaistlikult liikvele — eneselegi tundmatu sihi poole: „Sinised silmad vahivad otse ette, pilk liikumata ja tühi nagu äsjasiindinul! Kõndija nägu, kogu pea ei liigu astumisel, tundub, nagu hoiaks mees hoolega liigatamast, et ei kukuks koobastest kaks kallist klaaskera, need silmad. Järsku vilksatab päikesepaiste üle mehe lauba ja silmapaarigi ning vastutulija võiks taas imestuda. Nüüd on sinisilmis lapsepilg. Suur, laiaõlgne kogu, tugev ja turjakas kui muistne hiid, ruumikas rinnakorv rebestamas tumesinist kalevist vammust enese ümber — aga silmis lapsepilg, päris imiku vaade. Nagu näeks noormees esmakordselt merd ja metsa, randa ja raudkive.“

Kuid suureks lapseks jääb ta edaspidigi, hoolimata üha jätkuvast metamorfoosist. Ta on pääsenud mineraalse seisundi paelust, kuid oma bioloogilises arengus ei ulata ta teadvuse redelil kaugele. Ta taipab tõtt ja tegevussuunda rohkem kompamise, haistmise ja vaistu kui tead-

liku ajutoimingu abil. Nii on ja jääb ta ürgseks, maapinnalähedaseks, mullahõnguliseks — rohkem rahvafantaasia hiiuks kui Kreutzwaldi poolt mõtestatud rahvuskangelaseks. Ja sellise vaistude varal toimiva mineviku varjuna peab ta kohanema ka tänapäeva mõistusparaselt ning omaviluliselt teotseva ühiskonnaga.

Ta kohtab tegelasi, kes samuti nagu temagi joonduvad ürgsest minevikust. Seal on kõigepealt hangeldaja ja ässitaja Säunik, kes teda juba esmarännakul varitseb. Ei vajata palju aega, kuni taipame, et see pole keegi muu kui meie vana tuttav Sarvik. Kuid kui Kalevipoeg on alles äsja „koju“ jõudnud, siis näib Sarvik-pagan kogu aeg olevat „kodus“ olnud — terve seitsmesaja-aastase vaheaja. Igatahes näib ta olevat teadlikum oma minevikust ja põhiolemusest kui Kalevipoeg. Ja nii ta siis parseldab nahkadega, sekeldab poliitilise agitaatorina ning hukutab inimesi kurjusele. Ta moonduv vajaduste kohaselt, ta on kõikjal, kus midagi lahti on, levitades oma kärsahaisu. Muidugi esineb teoses ka Saareneiu ja sellinegi väikemees nagu siil — seekord Siili nime kandev plekkseppmeister, kellel kakkuses rõivad rebitakse ja kes peab sellepärast Sepapoja kuue selga tõmbama.

Varasemaist kehastumisist tuttavate tegelaste kõrval on aga lähemalt esitatud ka selliseid, keda me müüdist ei tunne. Nii asunik Elupuu oma kaheksa „pistiku“-lapsega — sigiva ja sigitava maaläheduse võrdkuju. Tema vastandiks on kantseleihiing Otto Kobilus, see mannetu Taavet Soovere, kes enese tuhandesse vormi ümber fantaseerib, jäädes aga ühteviisi viljatuks-kasutuks. Õnneks pole need allegooriad esitatud alasti ega esmahetkel tajutava tagamõttega. Neid avastame alles pikkamööda ja arendame lugedes ise edasi.

Selle mälukaotanud, ilma eriliste oskusteta ja sobivate sidemeteta sangari karjäär ei või olla kesteab kui hiilgav. Hea seegi, kui pääseb oma igapäevase leiva otsa, mingist messia osast juba kõnelemata. Ainult õnneliku juhuse tõttu saab ta linnas õllevedaja koha. Nii on siis Kalev koju jõudnud — oma lastel' õlut tooma, millist tegevust võib vist küll väga relatiivses mõttes pidada rahva põlve parandamiseks. Ses ametis olles juurduv ta teataval määral oma aguli-ümbruskonda ja õpib kaasas olema viimase huviavaldustes. Kuid mõne aja pärast, kui vahekord Saarepiigaga on lõplikult selgunud, aga vahekord linnamiljööga veel kaugeltki mitte, kolib Manglus Sepapoeg ühes oma noore naisega juhtumisi saadaval olevale asunikukohale rentnikuks. Nii saavutab ta nähtavasti tasakaalu ja tugipunkti elus. Ja nii päädib eepose jätkamise katse kauni idülliga kahest mesilasest.

Leida Kibuviitsa uusim teos on sisult sügavam ja probleemirikkam kui ükski ta varasem. Siin on autor siirdunud erandliku üksikisiku kirjeldamisest erakordseid aegu elava ühiskonna kirjeldamisele. Ta esitab ideid ja ideetiineid allegooriaid, ta käsitleb poliitilisi päevaküsimusi, ning püüab omalt poolt õpetust anda. Kuid ühtlasi on ilmne, et ta oma katses pole täielikult õnnestunud ja et lugeja teost lõpetades poolikutundest ei pääse.

On kasustatud rahvuslikku suurainet, — kuid tehtud seda nii veideral viisil, et mõni rahvusluse rõhutaja peab ainult pead raputama. On propageeritud päevakorral olevat positiivset ellusuhtumist, — kuid tehtud seda jälle nii grotesksel kujul, et propaganda mõjub tihtipeale pilkena. Ja lõplikus kokkuvõttes ei pääse kahtlusest: kas polegi see mingi pöörane paroodia, autori huumorimeele erakordne esileprahvang, oheldamatu naljaheit ajastu üpris tüpise tendentside arvel?

Mõned arvustajad on nimetanud „Manglus Sepapoega“ otseselt ebaõnnestunud teoseks. Ma ei tahaks ühineda nii eitava otsusega. Kuid ometi oleksin minagi tahtnud näha seda teost nii sisu kui suuna selguselt teissugusena. Emba-kumba: kas „Kalevipoja“ lõppmotiivi jõuline edasiarendamine või — kui see autori iseloomule vastavam — siis nii-

sama jõuline paroodia nüüdisaegse messianismi-kultuse kulul. Kuid igal juhul mitte ebaselgeks ja vastuoluliseks jäävat kompromissi!

Õnnetuseks pole seda suunaselgust võimaldanud autori suhtumine oma ülesandesse. Tema senine looming on võrsunud värskest eluvaatusest ja kirjutamiskergusest. Kuid sellest on vähe filosoofilise tendentsiga aine arendamiseks ideaalsema ulatuseni. Viimaseks vajatakse kestvamat süvenemist, mille jooksul kõigepealt autorile enesele selguks aine olemus. Ja alles viimase täpsemal tajumisel saab võimalikuks ka valida, arendada ning tihendada asjasse kuuluvaid elemente. Ilma selleta oleneb kõik paljast fabuleerimislustist, mis ei hooli tasakaalust ja proportsioonist. Või mille muuga seletada käesoleval korral näiteks asjaolu, et Manglus Sepapoja lugu ajuti täitsa ununeb peaahest hoopis eemal seisva Kobiluse jaburate seikluste taha?

Sedasama sihipuudust märkame ka sõnastuses. Autor kirjeldab küll hästi ja oskusega, kuid ta kirjeldab üle. Ta teeb seda liiga pisisajalikult, nii et isik, situatsioon või sündmus ähvardab pisisajade taha kaduda. Hoolimata tähelepanekute teravusest ja värvide kirevusest tuhmuvad need oma ülikülluses. Liiatigi on need tähelepanekud ainult elu pinnalt, piirduvad selle koore joonte ja joonekeste, kühmade ning muhkudega. Nad ei sugereeri sisu ja sügavuse tunnet, mida eeldaks käesolev aine.

Eriti kannatab selle ülekirjeldamise pahe all esimene peatükk. Lähemal kaalutlusel ei tarvitseks see sugugi olla nii realistlik-üksikasjaline. Teema ise on ballaadiline — nelja sugupõlve kuuluvate inimeste jõuluõhtune kirikuskäik, kivikalevi ärkamine ja vaar-ema surm, — kuid käsitletud on see detailitsevas tänapäeva proosas, õpetlikkude kommentaaridega rahva kommete ning uskumuste alalt. Harvemate ja selgemate joontega oleks mõju nii siin kui kogu teoses olnud monumentaalsem, sugestiivsem ning usaldatavam. Aga siingi riivame jälle suunaselguse küsimust.

Olen väljendanud oma arvustava suhtumise kõnesolevasse teosesse. Kuid ma oleksin ühekülgne, kui jätaaksin lisamata, et see teos sellisenagi ometi paneb mõtlema, ärritab, vihastab ja — huvitab.

Fr. Tuglas.

Neli näidendit.

Aino Kallas: **Bernhard Riives**. Ühevaatuseline näidend. Tallinn, 1936. 35 lk.

Joh. Ruven: **Stüdlased**. Näidend 4 vaatuses, 5 pildis. Tallinn, 1936. 93 lk.

Enn Vaigur: **Potilill ja karusammal**. Rahvatükk 4 vaatuses. Tallinn, 1936. 115 lk.

E. Maiste: **Vaga Jaagup**. Kahevaatuseline rahvatükk lauludega. Tallinn, 1936. 64 lk. Kõik neli näidendit on ilmunud Eesti Haridusliidu kirjastusel.

Aino Kallas on asunud dramatiseerima oma novelle, ta teeb seda kõigiti dramaatilise närviga. Siin on nüüd järjekord „Bernhard Riivese“ käes. Novellil on ammune kestev kuulsus, selle kangelaslik mehetüüp tänapäev otses kipub lavale. Ajataust 1905. a. sündmuste järel, kus karistussalgad teevad oma verist tööd, on painajalik. Nende sündmuste ohvriks langeb mees, kes võtab meelsamini vastu surmaotsuse, kui et mõisatallis leppida peksuga.

„Teid on ikka löödud,“ meelitab Riivest väljakohtu tõlk, leitnant Brylkin. „Kui veel olite orjad, löödi teid ikka. Su isa on peksetud, su vanaisa niisama. Sellesamas Orgita tallis.“

Kuid Riives vastab:

„See on tõsi. Meid on ikka löödud. Aga mind enam ei lööda. Ma olen sündinud v a b a n a.“

Ja leitnant raporteerib karistussalga kindralmajorile: „Teie Kõrgeausus, selles talupojas, selles Bernhard Riiveses läks sirgeks aastasade orjuse selg!“

Dramatiseering on endale tehnilistel põhjustel saanud hulga lisategevusi, arvult on nüüd osalisi kokku üle kümne. Teost lugedes jääb mulje, et Bernhard Riivese juhtum oleks suuremaks mõjulepääsuks vajanud mitmevaatuselise draama kirjutamist, kõigi eellugudega talupoja ja mõisniku vahel. Praegusel kujul see on peagu alasti anekdoot, kirjutamata draama lõpustseen, milles näeme ainult kangelast, kuid ei tunne inimest. Ka teised tegelased ses lühivormis on vaevu skitseeritud.

Aino Kaldal kui suurel stiilimeistril on mõningaid raskusi näidendi vormis sel puhul, kui sisu tingib elulähedust. Tema inimesed satuvad kergesti kõnelema pidulikku, stiliseeritud keelt, mis toore realistliku elu-pildi õhkkonnas tundub literatuursena. See keel on omaette kunst, ent 1905. a. inimeste suus mitte küllalt realistlik, mitte õige keel tollele karmile proosale, mida kujutab teos.

Et „Bernhard Riives“ on lavaline, selles pole kahtlust. Kuid üldiselt siiski tundub, et dramatiseering on sündinud rohkem praktilisest kaalutlusest kui uue ja värske loomingu õhinas, mispärast on ta tase autori eelmisist dramatiseeringuist („Patseba Saaremaal“, „Mare ja ta poeg“) ilmselt madalam.

Jutustavas kirjanduses tuntud J o h. R u v e n on „Süüdlastes“ katsetanud dramaatilise vormiga. Peab ütlema, et ta on oma ülesannet kõigiti tõsiselt võtnud. Näidendil on sisu, dramaatilisi olukordi, puhuti löögihimulist elusat kõnekeelt, mõni kuju paiguti köidab silmapilkliku ehtsusega. Kuid hoolimata sellest pole tema võimed lavalises vormis ometi suutnud kõrgemale tõusta diletantismist, mis on selles liigis meile saanud peagu endastmõistetavaks.

Ruveni nõrkuseks, mis viib selle näidendi nurjumisele ta otsustavates osades, on see, et ta ei suuda dramaatilist kõrgpinget kehastada loomulikkuse ja tõenäolikkuse piirides. Just suurtel momentidel Ruven pakub kergesti üle, seda pealegi kahtlase maitsega. Komöödiats üle pakuda ei tee veel viga, ülepakutud komismist võib saada jantlikkus, ja hea jant on ikkagi veel omast kohast väärtus. Ülepakutud draama ei vii kuhugi välja, traagilise ülepakkumine on lihtsalt võlts.

Kui mõni kõrvalosa, näit. baaridaam Ester Kuusk, on võrdlemisi ilmekalt kujutatud, siis peaosaline Osvald Varep on täiesti nurjunud. Realismi oluliseks nõudeks on, et inimesed oleksid võrsutatud nende keskest, argiümbrusest. Varepist kui pangaametnikust ja äriosanikust ei saa kuski majandusliku inimese muljet, kuju hõljub žanriliselt täiesti õhus. Aga ka inimesena, karakterina ei mõju ta normaalselt; see on närvihaige, tasakaalust langenud mees, kelle sõnad ja teod, kelle kannatused ja käitumine ei kutsu kaasa elama, vaid sünnitavad protesti ja piinlikkustunnet. „Sa, kurat, oled päris hull!“ ütleb talle ärimees Viik ning juhatab ta õigusega arsti juurde. Hull või poolhull — ebanormaalne inimene — võib olla psühholoogilise süvenemise objektiks, kuid ta ei kõlba kangelaseks draamasse. Kui käesolevas näidendis taotletakse käsitleda, nagu reklaamlehel mainitakse, armukadedusprobleemi, siis on kohe selge, et Varepi-sarnase tüübi käitumised ei või teistele üldse kasvada „probleemiks“, veel vähem aga osutaks ta ülalpidamine mingit lahendust. Kõigile ebakohtadele lisaks Varep tehakse pealegi rahakõrvaldajaks ja dokumentide võltsijaks, mis karakteri enese kui ka näidendi seisukohast on täiesti üleaarne. Tõsisel draamas, mis arendab traagilisi vahekordi kaaluka probleemi taustal, on täiesti ebakohane võtte kangelane lahti paljastada igasugusest moraalsest pidemest.

Ruven katsub oma inimeste vastu sellega õiglane olla, et ta teeb kõik näidendi tegelased nii või teisiti „süüdlaseks“. Naturalismil on küll loomulikku kalduvust elu varjukülgedele, pahedele, kui me saame pahedest nõnda aru, et elujõust ülekeev temperament ei mahu ühiskondliku keskpärasuse normidesse ning astub suurtel silmapilkudel neist üle. Ent naturalismi paaritamine närvinõrkuse ja neurasteeniaga on vilets sordiaretus, — selle tagajärjed on paratamatult armetud.

Ei saa öelda, et Ruvenil puuduks dramaatiline närv. Kuid ta peaks oma katsetusi harjutama loomulikumate inimestega ning esialgu vist küll kergemas žanris. Vääratud kergemas liigis pole nii saatuslikud.

Enn Vaiguri oma esikteosega „Kraavihallid“ sai kähku kuulsaks. Näidend tõi lavale värske kihi ja olustiku ilmekate tüüpidega ning dialoogi oli, nagu rahvatükis kombeks, sõnastatud löögilise lopsakusega. Näidendi muu areng ja lahendus olid küll operetlikud, kuid oma optimismis ja idealismis ometi lihtsameelsed, mis oma laulumängulise südamlikkusega siis ka võitis publikut. Et lihtsameelne publik on meie teatrites enamuses, siis „Kraavihallide“ edu kõigil lavadel oli rõõmuvast.

Kuulsus kohustab. „Kraavihallide“ suur edu on kirjanikku ergutav teatrite tellimist täitma ning viivitamata uue näidendi kirjutamisele kui ka turulelaskmisele asuma. Ja nagu ikka ja loomulikult menuka teose järel — järgmine ei täida lootusi. Vaiguri uus rahvatükk „Potilill ja karusammal“ on juba ühe teatri lavastusel oma proovi teinud, vastuvõtt aga oli üsna kahvatu.

Kui „Kraavihallid“ olid ehtsad oma miljöös ja naiivselt lihtsad oma idealismis — segu, mis on meile sümpaatlik olnud juba Kitzbergi päevilt, siis „Potilille ja karusambla“ puhul pole enam midagi säilinud neist tunnustatud voorustest, pahed on aga märksa häirivamaks muutunud. „Potilill ja karusammal“ on täiesti „tehtud“ ja spekulieritud teos, millele üldse puuduvad mingi spontaanse loomingu tunnused. Vaiguri kõnib siin moodsa maaelu kujutamise laia rada, epigoonina, kel pole midagi uut ega omapärast pakkuda.

Realism taandub, teaterlikkus kipub esile, optimism ja idealism on kaotanud oma naiivuse, miska kõik positiivne muutub õõnsaks, intriigi niit jookseb hüppeliselt ja kunstlikult ning loomuliku elu kujutamise asemel katsutakse veidrata võimatustega nalja teha. Üksikud stseenid on omaette lavalisedki, kuid tervikut sellest ei kasva.

„Potilille ja karusambla“ ebaõnnestumine ei peaks Vaigurit muidugi eemale hirmutama näitekirjandusest. Meil on usku, et ta sel alal tulevikus midagi võib. Ent kunstiteosed vajavad aega, sisemist küpsemist. Ja kirjanikul peab närve olema vastu seista teatrite ahvatlustele, ehkki nende nälg algupärase materjali järele on tõsine ning kaastunnet äratav.

Kuigi Ruvenile ja Vaigurile on raske olnud meelitusi öelda, seisavad nende teosed ometi märksa kõrgemal E. Maiste produktsoonist. Vaga Jaagup on palvevend, kes võlgadesse sattunud taluniku päästab eesmärgiga ta tüdruku enesele naiseks saada. Aga kui see siis teisesse armub, on Jaagup nii suurmeelne, et mitte ainult ei astu tagasi, vaid teeb kõik, et noorpaari elutee oleks roosidega kaetud. Seesuguse harukordse ohvrimeelsuse mõistetavakstegemine vajaks suure meistri sulge. Ent Maiste käes see käib rips-raps, nagu sünnivad lood muinasjutus. Psühholoogilist realismi siin üldse pole, see on laulumäng, kus teose kompositsioon peab peamiselt silmas sihti, et iga natukese aja järel jälle keegi osaline võiks midagi laulda. „Vaga Jaagup“ on meie operetilise kultuuri kahvatumaid ja magedamaid öisi, mis mulle kunagi kätte puutunud. Mehed siin armuavaldusi tehes langevad kombeliselt põlvedele, nagu kõik teisedki lavalised efektid on pärit eelmisist sajandest.

Maiste „Vaga Jaagup“ on kunstilise võimetuse ja maitsetuse tipp-saavutus.

H. Raudsepp.

A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ läti keeles.

Möödunud sajandi lõpul ja käesoleva algul ilmus lätikeelses tõlkes üsna rohkesti maailmakirjanduse parimaid tooteid, neist paljud väga hästi tõlgitud. Tõlgiti saksa, vene, prantsuse, inglise, norra kirjanikke. Kuid eesti, samuti soome kirjandust tõlgiti ning tunti vähe. Läti omariikluse ajal aga hakatakse tundma huvi ja pöörama tähelepanu ka nende rahvaste kirjandusele. Nii ilmub läti keeles „Kalevala“ täielik väljaanne, J. Aho, Sillanpää töid, A. Kivi „Seitse venda“ jne., samuti „Kalevipoeg“, A. H. Tammsaare „Kõrboja peremees“, Fr. Tuglase novelle jne.

Suurema üritusena eesti kirjanduse tõlkimise alal viimasel ajal tuleb aga märkida A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse“ lätikeelset väljaannet. Selle tõlkijaks on läti kirjanikkonna nooremaste generatsiooni kuuluv poetess Elina Zälite, kes on tõlkinud juba varem „Kalevipoja“, „Kõrboja peremehe“, „Mikumärdi“, rida luuletusi jne.

Tähistamist väärrib veel asjaolu, et seda lätigi oludes võrdlemisi mahukat teost tahetakse välja anda ühe aasta jooksul. „Tõe ja õiguse“ I jagu ilmus möödunud jõuludeks (tiitelhel on küll märgitud aasta 1936), II ja III jagu (ühes raamatus) möödunud suvel, IV jagu (s. o. kolmas raamat) ilmuvat kõige lähemal ajal, nagu teatab mulle tõlkija äsjasaabunud kirjas, ja V jagu pidavat ilmuma eelolevaiks jõuludeks.

„Tõe ja õiguse“ lätikeelsel väljaandel on ka oma väike eellugu.

Nagu kõnelusest autoriga selgus, olevat läti suurim kirjastus „Walter ja Rapa“ palunud talt luba välja anda „Tõde ja õigust“ läti keeles lühendatud kujul, nimelt kolmes raamatus: I jagu väiksemate lühendustega eri raamatuna, kuid II ja III jagu suuremate kärpimistega ühes raamatus, samuti IV ja V jagu.

Kuna on lühendatud ka maailmakuulsate kirjanikkude teoseid, seletas A. H. Tammsaare, siis ei olevat ta olnud põhimõtteliselt selle vastu, kuid tähendanud, et tehku lühendused juba nemad ise.

Nii siis ongi I jaos tehtud kärpimisi tõlkija poolt. Samuti olevat II ja III jaos tõlkija poolt ära märgitud, kui palju ja mis tema arvates võiks välja jätta, ning alles siis olevat autor omakorda seda revideerinud, teinud veel mõningaid vähemaid kärpimisi või muudatusi, et vältida teose loomulikus arengus lünki või mõttehüppeid ja tühikuid.

„Tõe ja õiguse“ I jao menu (trükk olevat peagu täiesti läbi müüdud) on nähtavasti julgustanud kirjastajat välja andma romaani neljas raamatus, s. o. IV ja V jagu kumbki iseraamatuna ja arvata vasti ainult väiksemate kärbetega. Nii on II ja III jao esilehelgi juba märgitud: eesti romaan neljas raamatus.

Selliselt siis ongi ilmunud meie suurteose lätikeelse väljaande kaks esimest raamatut resp. kolm jagu, mille tiitelhelt loeme:

A. H. Tamsāre: Zeme un mīlestība. *Igaunu romāns*. (Originālā: „Tiesa un taisnība“). Ar autora atļauju tulkojusi Elina Zālīte. Rīgā 1936. Valtera un Rāpas akc. sab. izdevums,

s. o. A. H. Tammsaare: Maa ja armastus. Eesti romaan. (Originālis: „Tõde ja õigus“.) Autori loaga tõlkinud Elina Zälite. Riias 1936. A.-s. Valter ja Rapa kirjastus.

Väliselt on romaan välja antud kõigiti väärrikalt: trükitud võrdlemisi heal paberil, maitsekas kaas. Esimese jao ees autori näopilt. Kaust sama, mis eestikeelselgi väljaandel.

Nüüd mõni sõna lühendustest. Teise raamatu tiitelhel on märgitud: autori lühendatud väljaanne. Nagu eelöeldust nähtub ja nagu Tammsaare ise seletas, tuleb seda märkust võtta teata-

vate reservatsioonidega, sest temale on saadetud juba lühendatud tekst korrigeerimiseks.

Olgu nüüd need lühendused tehtud autori või tõlkija poolt — üht peab ütlema: need on tehtud asjatundlikult, suure taidelise vaistuga, mitte mehaaniliselt, vaid pikemate kaalutluste järel, lähtudes puhtkunstilisest, teose kui terviku seisukohast.

Kärpimisi on teostatud peamiselt intermeditatsioonide, targutlevate monoloogide ja dialoogide arvel. Vahele on jäetud küll üksikuid lauseid, isegi lauseosi, küll lühemaid ja pikemaid lõikeid, küll terveid peatükke. Kuid kärbitud on ikka seda, mis on tundunud kuidagi vähem olulisena, mõttekordusena jne., mille väljajätmine lõikuks võimalikult vähem romaani kui kunstilise terviku pidevasse arengusse.

Lühendatud on muu seas ka I jao XXII peatükis esinev lorilaul. Lätikeelses väljaandes esineb vaid 8 salmi (originaalis 13 salmi).

Et lätikeelse väljaande lehekülje täheruum on peagu täpsalt sama suur kui eestikeelses väljaandeski, siis oleks ehk huvitav neid kõrvutada:

- I jagu — eestikeelses väljaandes 586 lk. 39 peatükis
— lätikeelses väljaandes 438 lk. 38 peatükis
- II jagu — eestikeelses väljaandes 579 lk. 40 peatükis
— lätikeelses väljaandes 338 lk. 29 peatükis
- III jagu — eestikeelses väljaandes 441 lk. 39 peatükis
— lätikeelses väljaandes 216 lk. 29 peatükis.

I jaos on välja jäetud XXXIII peatükk; II jaos peatükid XI, XIV, XVI, XVIII, XXI, XXII, XXVII, XXVIII, XXXIV, XXXVI, XXXVII; III jaos peatükid XIII, XIV, XVIII, XX, XXI, XXII, XXV, XXVII, XXVIII, XXXI.

Nagu neist arvudest selgub, on I jagu kärbitud umbes 25% võrra, II jagu umbes 40% võrra ja III jagu umbes 51% võrra.

Selline suur kärpimine, eriti II ja III jaos, võiks tunduda küll esialgu kunstiküpse teose juures ebaloomulikuna. Kuid meenutades „Tõe ja õiguse“ II ja III jao iseloomu, osutub see siiski võimalikuks. Ja kuigi sellele, kes varem lugenud eestikeelset väljaannet, tundub lätikeelne „Tõde ja õigus“ paiguti nagu lünklikuna ja mõnede tegelaste kujud vähem reljееfseina, siis esmakordselt lugejale pole see puudus niivõrd tajutav.

Kui IV ja V jao väljaandmise juures piirdatakse ainult vähemate kärpimistega, siis võib küll öelda, et ka „Maa ja armastus“ on küllaltki monumentaalne teos ja representeerib eesti jutustava kirjanduse tipp-saavutist päris väärikalt.

Mis puutub tõlkesse, siis on see tehtud hoolikalt, suure stiilitunde ja kunstilise mõistmisega. Lätikeelne sõnastus on kaunikõlaline, stiilkindel, kirjanduslikult täisvärtuslik. Lätigi arvustajad märgivad seda üksmeelselt ja nimetavad tõlget eeskujulikuks. Tõepoolest tajume algusest lõpuni tõlkija kui hea stilisti sulge. Seejuures on tõlge täppis sõna paremas ja laiemas mõttes.

Dialoogides sageli esinevaile mürsksõnadele vastete leidmises on ilmutanud tõlkija suurt leidlikkust. Kahju vaid, et ta pole kasustanud murdekeelt. See oleks võimaldanud saavutada stiililiselt paiguti veelgi paremaid tulemusi. Kui Pearu ja Andres oleksid pandud „reakima“ kas või näit. Kirde-Läti (Maliena) murrakut, siis, arvan, oleks tõlge kunstiliselt aina võitnud.

Kohanimed on tõlgitud — ja täie õigusega. Sõnad V a r g a m ä g i, v a r g a m ä l a s e d oleksid jäänud lätlastele täiesti abstraktseiks mõis-teiks, Z a g l u k a l n s — z a g l u k a l n i e š i ütlevad palju rohkem. Samuti on „Aaseme“ muudetud „Maurini'ks“, „Hundipalu“ — „Vilka-küli'ks“, „Soovälja“ — „Purvakalni'ks“, mis on iseenesest õnnestunud vasted.

Tegelaste nimedest on säilitatud mõned samal kujul, mõned aga lätistatud, vastavalt läti kirjaviisi nõudeile. Nii kannavad Pearu, Jaska, Anna ja veel mõned teised oma nime „Maas ja armastuses“ samal kujul kui „Tões ja õiguseski“, teised aga on oma nime lätistanud (mitte muutnud): Andres — Andrejs, Indrek — Indrikis, Juss — Jusis, Kadri — Katrine, Tiit — Tits, Sillamäe — Sillamē jne.

Kuigi Lätis pole saanud kombeks tõlgete puhul arvustusteks sõna võtta, on „Maa ja armastuse“ ilmumine siin ometi erandiks. Arvustusi on ilmunud juba mitmel pool ajalehtedes ja kuukirjus, eriti I jao puhul, ning kõik need on eranditult kiitvad. Teose ilmumist tervitatakse ja seda soovitatakse kõigil lugeda kui eesti representatiivse proosakirjaniku kvalifitseeritud taidetööd.

Imetletakse Tammsaare stiili, ja I jao kohta öeldakse, et see olevat nagu suurepärase poeem eestlaste maast ja armastusest. Siin kujutatud maaelu läbilõige ei olevat ühekülgne ega lünklik, see olevat sümmeetriline ja täiuslik, mille kaudu saavat mõistetavaks, milline on selle elu proosa ja milline — luule.

Kriipsutatakse alla Tammsaare meisterlikku iseloomustamis- ja kujutamisoskust. Öeldakse, et isegi Emil Zola Pariisi joomarite, lõbunaiste, varaste jne. kujutus polevat kurvem ega masendavam kui vargamaelaste elu kujutus.

Ühtede arvates ei leiduvat läti kirjanduses Pearule vasteid, teised tahavad neid siiski leida Janševski „Isamaa“ ja Kaudzite „Maamõõtjate aegade“ ekstreemsete tüüpide hulgast.

Veel ülistatakse Tammsaart kui intiimselt peenetundelist armastuse kujutajat.

K. Aben.

Kaks minevikuraamatut.

Jakob Liiv: *Elu ja mälestusi*. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1936. 263 lk. Hind 3 kr. 50 s. J. Vahtra kaas.

A. Tõnurist: *Endised*. Pilte minevikust. Autori kirjastus, Narva, 1936. 64 lk. Autori kaas.

Mälestuste kirjutamist ja võimalikult ka trükis avaldamist tuleb tervitada. See teenekate inimeste vabatahtlik enesepaljastamine hoiab sageli ära suure hulga vaevalist teaduslikku uurimist, rääkimata sellest, kuidas mälestusis enamasti elavalt valgustamist leiavad kogu ajajärgu olustik ja kultuurõhustik. Oleneb muidugi autorist, kuivõrd ta esitus on objektiivne ja usaldusväärne. O. Lutsu vabavestelise „Ladina köögi“ või „Kuninga kübara“ ja prof. A. Piibu objektiivse ja dokumentaalse „Tormise aasta“ vahel on võimalik lugematu hulk vaheastmeid. Memuaarkirjandusse mahub raamatuid ilukirjandusest teaduseni. Mida enam mingil mälestusteosel on kirjanduslikku väärtust, seda vähem ta huvitab teaduslikult; mida objektiivsemalt keegi on sõnastanud oma memuaarid ja saavutanud sellega teadusmeeste tunnustust, seda enam üle öla suhtuvad ta töösse ilukirjanikud ja kirjanduseharrastajad. Kuigi mälestuste kirjutamise komme meilgi on levimas ja nende tasapind tõusmas, ei saa ometi jätta soovimata, et seda veelgi rohkem harrastataks ja hauda ei viidaks teadmisi ja kogemusi, mis järelpõlvele oleksid tulusad, ja et võimalikult harrastataks puhtaid liike — kas ilukirjanduslikult või teaduslikult täieväärtuselisi memuaarteseid, sest teosed, mis ei sisalda silmapaistvaid kirjanduslikke väärtusi ega ole ka objektiivselt usaldusväärsed, jäävad paratamatult keskpäraseks.

Meie memuaarkirjanduse hilist võrsumist tuleb tõsiselt kahtseda. Kuigi vanemate tegelaste puhul nende rõhked kirjavahetused osalt asendavad mälestusi, oleks ometi võrratult väärtuslikum, kui eviksime näit. O. V. Masingu, F. R. Kreutzwaldi, C. R. Jakobsoni, L. Koidula,

J. Hurda jt. memuaare või päevaraamatuid. Kuigi XIX ja XX sajandi dokumentaalset ainekku säilib võrratult tihedamalt kui varajasemaist sajandeist, võiks ometi ka meie lähema mineviku tegelasi tiivustada see esmajärguline tähendus ja väärtus, mis on meie ajaloo ja olustiku tundmaõppimiseks näit. kas või Läti Henriku, Russow'i jt. kroonikail ja Olearius'e või Schlegel'i reisikirjeldusil.

Jakob Liiv oma memuaarides valgustab peamiselt meie kultuuriloo äärenähtusi, lokaalseid sündmusi ja tegelasi, seda miljööd, kus ta oma pika eluea on juhtivalt kaasa rühkinud. Ainult harva eksib valgusejuga kirjaniku helgiheitjast ka laiemale maastikele ja kõrgemale tippudele. Ent sääraseid mehed ongi viinud kultuuri rahva sekka ja on oma elutööga pannud ümbruses hariduse õied puhkema. Jakob Liiv oleks paremate eelduste puhul võimeline olnud tähtsamakski tööks. Aga nii on lugu paljudega, mitte üksnes maal, vaid ka linnas: nad vahetavad päev-päevalt peenrahaks oma aja ja ande. See on ka iseloomu ja läbilöövuse küsimus. Mõnigi muidu suureandeline mees närtsib kohaliku pisitegevuse kitsas õhustikus, kuna teisel keskpärane rühkija on vallutanud juhtivaid seisukohti. Ajaolud, kutse, pinnaline haridus ja idealistlik kohusetruudus on Jakob Liivi surunud tagasihoidlikumasse seisundisse meie avalikus elus, kui ta anded seda vääriksid. Jakob Liivi elutöö saavutab kohalikust üle ulatavat tähendust vaid ta kirjandusliku toodangu tõttu.

Keskse osa teoses moodustab Jakob Liivi tegevus Väike-Maarja kihelkonnas 1880—1913. See on omamoodi kihelkonna kultuurkroonika. Siin on kujutusi ajast, mil pastoreil ja mõisnikel oli otsustav sõna õpetaja ametiseseadmisel ja mil nendega oli õpetajail raskusi ja sekeldusi. Siin on andmeid valla omavalitsuse juhtimisest ja materjali venestusaja kohta. Nii on huvitav lugeda autori kirjeldust vene keele kursusist Rakveres, koolide revideerimisist inspektorite ja pastorite poolt jm. Ka kihelkonna vahelduvat õpetajakonda iseloomustatakse üsna üksikasjaliselt ning kohalik seltskonnategevus ja vaimuelu leiab hoolikat tutvustamist. Siin kohtame kohalikes tingimustes tuntud kirjanikke ja tegelasi P. Jakobsoni, K. Krimmi, Jak. Tamme, M. Kampmanni, M. Meost, Juhan Liivi jt. ja leiame nende tegelaste kohta uusi andmeid. Eriti üksikasjaliselt valgustatakse Väike-Maarja kirjanikerühma tegevust, millest sama autor juba „Eesti Kirjanduses“ 1930 kokkuvõtlikumalt kirjutas. See mälestuste keskne osa sisaldab ka üsna rohkesti andmeid Jakob ja osalt ka Juhan Liivi loomingu tõsielulisest tagapõhjast.

Pikemalt käsitletakse ka kirjaniku kodukihelkonda, põlvnemist, lapsepõlve, kooliaastaid, mispuhul tutvume huvitavalt noorte J. ja A. Jürgensteiniga. Muidugi on Jakob Liivi kodukihelkonnast pikemalt kirjutatud juba F. Tuglase „Juhan Liivis“, pealegi Jakob Liivi enda andmeid, mille tõttu see peatükk ei sisalda just väga palju oluliselt uut.

Lisaks neile kohalikele mälestusile väljendab autor teose eri osades oma suhtumist C. R. Jakobsonisse ja „Sakalasse“, J. Kõrvisse ja „Valgusesse“, venestusküsimusse ja eesti rahvuslikku tulevikku (ses mõttes on eriti huvitav kirjeldus Jakob Liivi ja K. Krimmi reisust Venemaale vene keele õppimiseks). Ta käsitleb E. Aleks.-kooli küsimust, tähistab oma suhtumist sakslusesse, jutustab kokkupuuteist F. R. Kreutzwaldi, M. Veske, T. Virkhausi, A. Grenzsteini, J. Jõgeveri jt-ga. Edasi tähistab ta oma vaatekohta 1905. a. sündmusile, jutustab oma osavõttu ülemaalisest rahvaesindajate koosolekust Tartus 1905. a., iseloomustades sel puhul J. Tõnissoni, vestab mälestusi 1917. a. riigipöördest, ülemaalisest koosolekust Tartus Eesti maa-ala kubermangudeks jagamise kaalumiseks ja ses ühenduses uuesti J. Tõnissonist, okupatsiooniajast ja Vabadussõjast. Muudest tegelastest on ulatunud Jakob Liivi kogemuseringi M. Lindeberg, M. Heraklides, J. Kunder, J. Seljamaa, Hilda Gleser, M. Juhkam jt.

Kogu see materjal pole just verivärske. Tubli osa sellest on enne tuntud üsna üksikasjaliselt (vt. Tuglase „Juhan Liiv“, Jak. Liivi enda kirjutis „Eesti Kirjanduses“ 1930, Jak. Liivi elulood jm.). Aga veelgi enam on uudset, eriti üksikasjus.

Ka pildimaterjal — kokku vist 28 — on suurelt osalt tuntud juba Tuglase teosest. Vähem osa aga on uus ja nähtavasti autori enda kogust. Siin on Juhan Elkeni (lk. 69), pastor Fankhaeneli (lk. 89) pildid; uudne tundub ka Juhan Kunderi (lk. 111) ja igatahes Kaarel Krimmi pilt (lk. 122), edasi pilte Väike-Maarja kultuuritegevuse alalt ja J. Liivi perekonnast.

Raamat on kirjutatud sümpaatses toonis. Autor on teadlikult tagasihoidlik ja püüab igati hoiduda endaülistamisest. Teos avaldab erksat, vastuvõtlikku ja elujaatavat, veel 77-aastases eas edumeelset ja optimistlikku vaimu. Siin ei väljendata tavalist raugalikku opositsiooni arenevale olevikule ja edasirühkivale noorusele ega idealiseerita minevikku. Küll aga kohtame siin silmapaistvat enesesalgamist ja kõrget kõlblat kultuuri, mis väljendub näit. nurisemata leppimises viimaste aastate ainelistest kaotustega.

Käesoleva raamatuga on Jakob Liiv lisaks senisele elutööle kasvatus- ja seltskonnategevuse ja ilukirjanduse alal andnud hinnatava annuse ka kirjandus- ja kultuuriloole.

Võiks kahetseda vaid seda, et autor mitmel puhul veelgi põhjalikum ja üksikasjalisem pole olnud. Näit. ei tutvusta ta meid selle kirjandusega, mis teda mõjustanud. Ettevaatamatuseks pean, et autor julgesti tsiteerib otse jutumärkides teatavaid kõneosi ja lauseid, mis ta mälu järgi teab 15—20—30 aasta tagant. See ei ole ju võimalik! Raamatus puudub sisukord, samuti piltide loend. Ka nimi- ja asiregister oleks niisuguses teoses olnud väga kohane ja vajaline.

Tõnuristi raamatuke on samuti minevikuaineline, kuid see aineistik näib olevat ainult väikeses osas autobiograafiline ja kui selles ongi tegemist tõeliste inimeste ja juhtumustega, siis on need inimesed ja juhtumused hoopis kitsa tähtsusega; pealegi on siin realsust retušeeritud ilukirjandusliku vormi huvides, ometi kirjanduslikult suuremat saavutamata. Raamatukeses leidub 11 pala — miniatuure, pisijutte, „laaste“ — 60 leheküljel. Nende sisuks näikse olevat ikka mingi elust võetud juhtumus või inimkuju ja näib olevat püütud huvi kõita kord faabulaga, kord iseloomustamisega. Kuid kõik see on ilukirjanduseks liiga algeline ja memuaariks liiga tühine ja literatuurne. Novellistlik tiheus ja puänt jätavad ikka palju soovida. Mitmes palas on tajutav humoristlik toon, mis ei paisu aga tõeliseks huumoriks. Mõni neist aineist vabamas ja julgemas ümbertöötuses laseks end siiski ehk kujundada korralikuks novelliks.

Kui noppida välja paremaid palu, siis on „Kuusemäe-lell“ kõigist parem. Sel vaikse huumoriga esitatud elatanud päevatöölise iseloomustusel on kujukust ja ümarikkust. Järgmisena mainiksin lastehirmutise aineil kirjutatud „Verihammast“. Vähem tihe on juba „Praostihärra ja vallavanem“. Loetavuse seisukohalt teistest ees on muidugi anekdoodiline „Kohus maa-aluses Narvas“ ja müstiline „Vaimude maja“, ent neidki on osatud lahjaks teha venitatud sissejuhatusel ja väheosava arendamisega. Suurem osa jutukesist on aga sisult hoopis tühised, olgu „Õnnelik õnnetus“ või „Kas mäletad?“ või „Susi söi“. Stiil on tavaline, dialoogides omamoodi rahvapärane. Üks värskem võrdlus hakkas silma: „Ka kuulipilduja kole ragin on vahest kuulda, nagu kirjutaks surm masinal langenute nimekirju“ (lk. 50).

Kas on Tõnuristi raamatukene rikastuseks meie kirjandusele? Pigem küll on see elatanud autori eralõbu. Neid palakesi kahjustab nende kahepaikus: nad pole õiged novellid ega ole ka objektiivsed ajaloolis-olustikulised kirjeldused. Teeneka ja huvirikka kultuuritegelasena

annaks Tõnurist viljakamat lisa meie kultuurisalve, kui ta ilukirjanduslikkude katsetiste asemel, mida ta nüüd avaldab vaevu tähelepanu äratavais raamatukesis, võtaks tüsedasmas teoses valju objektiivsusega esitada oma mälestusi ja muud enda kogutud ja kogetud ajaloolist, kultuuriloolist, etnograafilist või rahvaluulelist ainekku. Hoopis suurema respektiga võtaksime Tõnuristilt vastu näit. samalaadse memuaarteose Narva ja selle lähema ümbruse olustikust, nagu äsjakoneldud Jakob Liivi raamat Väike-Maarja ja Rakvere miljööst. Et autoril sellise teose jaoks huvitavat ainet leiduks, seda tõendavad mitmed ta seni-ilmunud 14 raamatust.

August Palm.

A. Söödor: Richelieu. Saavutusrikas poliitikamees. Suurmeeste elulood nr. 31. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1936. 155 lk. Hind 1 kr. 50 s.

Käesolevas teoses on kirjeldatud Prantsuse tuntud riigimehe Richelieu elukäiku, iseloomustades teda kui meest, kes omas suurt ning raudset tahtejõudu ja andis suuna Prantsuse sise- ja välispoliitikale XVII saj. esimesel poolel.

Uus-ajal teostus absoluutne monarhia peaaegu kõigis riikides Lääne-Euroopas, eriti silmapaistvalt aga XVII saj. Prantsusmaal, kus selle tuntuimaks teerajajaks saigi kardinal Richelieu, Louis XIII aegne minister ja valitsuse juht. Richelieu isikliku elukäigu kirjelduse kõrval on autor taotlenud võrdlemisi üksikasjalise ülevaate andmist tolleaegseist sisepoliitilistest oludest ja nende kujunemisest kui ka Prantsusmaa välispoliitilistest suhteist. Richelieu isik on asetatud oma aja ümbrusse, oma aja probleemidesse. Neist probleemidest lähtudes on lähemalt kirjeldatud Richelieu võitlust seisusliku monarhia kaitsjatega ja lõpuks Richelieu elutöö tulemust, milleks sai absoluutse monarhia põhjendamine Prantsusmaal.

Esimeses peatükis annab autor ülevaate sise- ja välispoliitilistest küsimustest Prantsusmaal XVII saj. algul, milledest tähtsaimaks osutus juba XVI saj. esimesel poolel François I ajal keskvalitsuse poolt taotletud ja teatud tulemusi saavutanud tervikliku ning ühtlase ainuvalitsusliku riigi loomine. Kuid riigi keskvoimul tuli seejuures paratamatult võitlust pidada aadlikkudega, läänisandate järeltulijatega, kes olid küll sunnitud alistuma keskvoimule, kuid kes tagasi igatsesid endisi aegu ja aadli eesõiguste hävimisele ning kuningavõimu tõusule vaatasid kui ajutisele nähtusele, mida esimesel soodsal juhusel tuleks muuta. Erivõimu riigis moodustasid veel hugenotid oma iseseisva organisatsiooniga. Ka kohtadel ei olnud riigivõim veel küllaldaselt juurdunud. Nii oli XVI sajandil riigi ühtlustamise ja kuningavõimu tugevdamise protsess veel lõpule viimata. Välispoliitilistest probleemidest oli põletavaimaks küsimuseks Prantsusmaa-Hispaania-Saksamaa vastuolu, ent kahes viimases riigis valitsevate Habsburgide püüdeks oli Prantsusmaa nõrgendamine ja piiride kitsendamine. Peamiselt need sise- ja välispoliitilised probleemid olid päevakorral ja ootasid lahendust, kui Louis XIII ajal Prantsuse riigi juhtimisele asus Richelieu.

Järgmistes peatükkides käsitletakse Richelieu päritolu, noorust, piiskopiks saamist ja pääsemist ministeeriumi esialgu riigisekretärina ning lõpuks esimese ministrina. On antud huvitav kirjeldus Richelieu isikust, rõhutades ta silmapaistvaima iseloomujoonena auhunnust ja paindumatut, raugematut tahtet oma eesmärkide saavutamiseks. Oma väljapaistva riigimehe-ande ja diplomaatilise oskuse tõttu (eriti 30-aastase sõja ajal) suutiski Richelieu osavalt lahendada eespoolnimetatud riiklikud probleemid, seejuures mitte tagasi kohkudes kõikide võimalikkude abinõude, ka mitte vägivalla tarvitamisest.

Peab tähendama, et autori muidu tänuväärne püüdes kirjeldada suurt riigimeest oma aja ümbruses, seoses kõikide tolleaegsete prob-

leemidega, ilmneb ka mõningaid puudusi, mis segavad teose terviklikku ilmet. Autor on püüdnud anda võimalikult palju materjali, tuues suure hulga üksikandmeid, eriti nimesid ja teisi tõsiasju, mis mitmel puhul tunduvad liigsete faktidena. See raskendab teose lugemist ega elusta kuidagi üldpilti, vaid pigemini takistab olulisima ja iseloomulikema esilekerkimist.

Teose kui populaarteadusliku raamatu lugemist raskendab osalt ka asjaolu, et on opereeritud mitmete tundmata mõistete ja faktidega, mis eeldab vajalisi eelteadmisi. Kasulik on kahtlematult, et raamatu lõpus autor on selgitanud mõningaid võõrapärasemaid mõisteid. Suuresti segavalt mõjuvad aga raamatu lõpupoolel toodud eripeatükid Prantsuse riigiasutistest, nende koostisest, ülesandest ning võimupiiridest (ministrid ja riiginõukogu, parlamendid, generaalstaadid, notaablid) ja lõpuks ülevaade Prantsuse rahandusest Louis XIII ajal. Kuigi esitatud materjali lugemine on mitmeti kasulik, seda eriti koolides, ei ole see aga sellisel kujul hästi ühenduses eelneva osaga, mõjudes kunstliku vahelekiilundina. Alles neile eriküsimusi käsitlevatele peatükkidele järgneb hinnang Richelieu kui riigimehe kohta, mis annab kokkuvõtte Richelieu valitsemissüsteemi põhinähtustest.

Raamatu kohatisest kuivusest ja raskepärasusest hoolimata annab see siiski küllalt kujuka ülevaate Richelieust kui isiksusest ja kui poliitikust, ühtlasi ka Prantsuse tolleaegsetest oludest.

Raamatu kasutamist soodustab veel nimede hääldamine lõpus ja Euroopa kaart XVII sajandi kohta.

Marta Sorgsepp.

Lauri Kettunen: Vermlännin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja. (Autori korjatud.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1935. 95 lk. Ilmunud sarjas: Suomi V, 17. Hind 30 Smk.

Vermlandi metsasoomlaste rahvaluule kirjapanud on soome uuri-jaile sama väärtuslikud kui meil näit. Lutsi, Kraasna või Koiva (leivu) eestlaste aineistikud. Prof. L. Kettunen on avaldanud oma rahvaluulelised kirjapanud peamiselt parlogrammide (osalt ka fonogrammide ja käsitsi kirjutatud tekstide) järgi foneetilises transkriptsioonis, mis-pärsast need on ühel hooil kasustatavad nii rahvaluule kui keele uurimisel. Keelelisest täpsusest hoolimata (vrd. mag. Maija Juvas'e arvustust, „Virittäjä“ 1935, vihik 3) on tekkinud raamatu puhul pikem poleemika peamiselt ühe jutustaja Kaisa Vilhuse usutavuse küsimuses (Virittäjä 1936, vihik 1 ja 2). Eesti seisukohast oleks siin väga huvitav viidata parlograafitud andmeile Peko kultusest (lk. 44—45) metsasoomlaste juures, mis omab mõningaid ühiseid jooni meil Setus esineva Peko teenistusega ja ühtlasi siis vene „kogukonna küünla“ *brátskaja* või *mírskája svečá* ja mordva „vahatule“ *štato'li* (šta = vaha, tol = tuli) kultusega (vrd. *ÕESA* 1934, M. J. Eisen'i (†) „Peko“ artikli juurde kirjutatud prof. Valter Anderson'i „Anmerkungen“ 6). Nii näit.: „Kui peremees hakkas külvama, siis see palus Põllupekat „Petoeppko“ sellele kasvu anda ja põldu hoida oma hoole all ja korras, et hästi kasvas ja mustad pead ära põimis... (ei tulnud roostet ega ühtki nõigepaad). Selleks annetati Põllupekale hõbedat, et see peab põldu puhtana. Lõikusel siis heideti Põllupekale (põllu äärde) viimane vihik *lyhe* pealu-seks. (Neil oli see mõte, et Põllupeka andis õige aasta.) Eit nägi Põllupekat, kui viimane jooksis põllu ühest nurgast teise ja ta oli valge kui jänas. (Ütlesid: Põllupeka elab põllu ääres.) Jne.“

Uurimise seisukohalt oleks väga tähtis meilgi asunduseestlaste rahvaluulest teostada sellist hilisemat järelkorjandust ja avaldada korjandusest saadud andmed parlograafitud tekstides.

Elmar Päss.

Uudisteoseid:

Ed. Laaman: **Eesti ühiskond**

112 lk. Hind 1 kr. Elav Teadus 54

Ed. Laamani otse akadeemiline uurimus meie ühiskonna koostisest, arengust ja iseloomust on pikemaajaliste tähelepanekute villi. Autor, kes ajakirjanikuna kaasa on elanud kõik suunad ja voolud meie elus, püüab neist tuletada järeldusi ja võimalikke tulevase arenguteid. Eriti huvitavad on peatükid, mis käsitlevad endise seisusliku korra harjumuste ja mõtteviisi edasielamist rahvas, talumehe farmeriks muutumist, kodanluse juhikohale tõusmist jne. Kuid kõige südamelähedasem näib autoile olevat haritlaskonna seesmise jõu, väärtuse ja ühiskondliku kaalu probleemid. Käsitatuna mitmekülgset ja laialdase kirjanduse najal on teos nii täis tihedaid mõtteid, et ta õigusega kuulub tüssedamate teoste hulka omal alal.

A. Kipper: **Maailmaruum ja tähed**

18 pilti, 120 lk. Hind 1 kr. Elav Teadus 57.

Tuletades lühidalt meelde astronoomia põhimõisteid püüab autor lugejale anda ettekujutust maailmaruumist ja teaduslikust uurimisest selle tunnetamisel. Aine käsitus on viidud praegusaja teadmiste piirini, millest edasi viivad ainult hüpoteesid ja oletused. Teose pearõhk langeb nelle probleemidele ja teooriatele, mida tekitavad uurijale tähehiid ja -kääbused, kaksiktähed ja maailma tüheruumid, planetaarsed udud, keraarved, maailmaruumi lõplikkuse küsimus, elu võimalused teistel taevakehadel jne. Kõigi nende küsimuste esiletoomine õnnestunud kujul ei laienda ainult teadmisi, vaid aitab suurel määral kaasa ka elufilosoofia kujunemisele.

Elavat Teadust ilmub aastas 12 numbrit à 100—120 lk. Aastakäigu hind Kr. 9.—, poolaastas Kr. 5.—, veerandaastas Kr. 2.75. Sama hinnaga võib ka saada vastav arv — 12, 6 või 3 eri raamatut. Üksiknumber Kr. 1.—, ilukõites Kr. 1.50. Aastakäigu tellimishinda võib tasuda osakaupa.

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Tartus, Aia 19, telef. 6-01, posti jooksev arve 20-36.